

I N H O U D S O P G A V E

Alleen God welgevallen FONS TEL	2	<i>Vrij man van een vrijdenkende vrouw</i> ANTON van HOOFF	23
Im Westen nichts Neues LEON WECKE	5	Dawkins – De betoverende ... ENNO NUY	25
Daar is-t-ie weer: de weigerambtenaar ENNO NUY	6	Bas Haring – Plastic panda's ENNO NUY	26
Anton Constandse Vrijdenkerslezing 2012	7	<i>Reacties</i> De Amusante Bijbel LOUIS van KOERT	30
Een homeopathische verdunning JAN van der WERFF	8	Vogelvrij JAN VELDERS	30
Het secularisme in de moderne tijd FRANS van DONGEN	9	Dodenherdenking NAAM	31
Van het bestuur	11	Geen ontheiliging vier mei NAAM	32
Meer lef van godvrijen nodig ANTON van HOOFF	12	Wie te herdenken? JAN van der WERFF	33
Verkiezingen LEON WECKE	13	De Canon van de Godsdiensthyserie JAAP van den BORN	34
Godsdienst SANDER BROUWER	14	Broodje aap eindelijk ontzenuwd ENNO NUY	34
<i>Boekbesprekingen</i> Vrijheid, gelijkheid, broederschap en dictatuur FRANS BIJLSMA	15	Verslag Stuurgroep DVG, Regio Noord	35
		Dat peinst en piekert maar!	36

Alleen God welgevalen

Over de moraal van de rooms-katholieke kerk

FONS TEL (1941, Haarlem) Vrijdenker en publicist

“In der Religion fehlt der Zwang, uns als wertsetzend zu betrachten.”

Friedrich Nietzsche, Der Wille zur Macht, 1, 18-19

Wij zijn geschokt door de vele schanddaden die sommige geestelijken van de rooms-katholieke kerk in de afgelopen decennia hebben begaan. Nog erger dan deze schanddaden is echter de steevaste reactie van de roomse kerkleiders. Met de mantel der liefde wordt door hen alles bedekt en als het naar buiten komt, roepen ze op tot berouw en vergeving.

Zo roept kardinaal Eijk bij de oprichting van het Monument voor het Seksueel Misbruikte Kind de daders van misbruik binnen de kerk op berouw te tonen, want “berouw is voor God een voorwaarde om zondaren te vergeven.” (Luuk Koelman, ‘Dat is wat God van ons vraagt’, Metro, 12-04-12.) Terecht merkt Koelman op: “Een oproep tot berouw. Ik vind dat raar. Moet berouw niet uit jezelf komen? Wat is berouw – omdat iemand daartoe oproept – eigenlijk waard? Is dat niet net zoets als liefde op afroep?” In de opvattingen over berouw tussen Eijk en Koelman ligt precies de scheidslijn tussen de religieuze en de seculiere moraal. In de religieuze moraal komt vergeving alleen van God en moet de zondige mens Hem berouw tonen. Zolang de zondige daad maar niet openbaar is, hoeft de zondaar geen vergeving te vragen aan zijn slachtoffers. Hij biecht zijn zonden op en klaar is Kees. Want heeft de dood van Jezus niet zoveel genadegave – die door de kerk wordt doorgegeven – opgeleverd, dat onze zonden daarmee ruimschoots vergeven kunnen worden? En komt de zondige daad alsnog naar buiten, dan roept de kerk al snel op tot berouw en vergeving en pleit zichzelf vrij met de woorden van kardinaal Simonis: “*Wir haben es nicht gewusst!*” De seculiere moraal wil echter dat de zondaar gestraft wordt. Niet alleen als vergelding, maar vooral om de dader ervan bewust te maken wat hij de ander heeft aangedaan en wat in hem moet veranderen om niet weer in de fout te gaan.

Geloften

Wat vooral opvalt bij het naar buiten komen van de schanddaden binnen de kerk, is het langdurige zwijgen van de slachtoffers. Om dit zwijgen te begrijpen moeten we de achtergrond van de katholieke moraal doorgronden. Die moraal wordt bepaald door een geloofs-

Aan die geestelijke wijding hangt wel een prijskaartje waar wij zondaars nooit aan kunnen voldoen.

leer, waarin de geestelijken als Gods vertegenwoordigers worden gezien en als zodanig onschendbaar, want heilig zijn. Zij alleen zijn krachtens hun wijding in staat ons zondaars de genade van Christus te geven; een genade die vereist is om vergeving van onze zonden te verkrijgen. Aan die geestelijke wijding hangt wel een prijskaartje

waar wij zondaars nooit aan kunnen voldoen. De prijs is namelijk dat de geestelijken kuis (dus celibatair), in armoede (dus geen eigen bezit) en in gehoorzaamheid (dus geen eigen wil) moeten leven. Deze drie geloften plaatsen de geestelijken buiten (of boven) de wereldlijke orde van de gewone mensen die zich bezighouden met de aardse zaken. Voor de kerk zijn deze aardse zaken per definitie zondig, want ze verstoren de natuurlijke orde van Gods schepping. Deze opvatting is diep geworteld in het religieuze denken, dat teruggaat tot het duizenden jaren Oude Testament van de joden. Uit de tekst van Genesis is precies op te maken waar de geloften van de roomse geestelijken op zijn gebaseerd.

Gehoorzaamheid

Met de gelofte van gehoorzaamheid onderwerpen de geestelijken zich aan de wil van God, zoals die tot uitdrukking komt in de onschendbaarheid van de paus. Zij hebben formeel dus geen vrije wil – een vrijheid die door de kerk ook als een groot kwaad wordt beschouwd. Deze visie van de kerk op de vrije wil vindt zijn wortels in Genesis, 3:3-4, waar staat beschreven hoe de ‘eerste mensen’ tegen de wil van God in kozen voor het eten van de verboden vrucht, waardoor ze kennis kregen van goed en kwaad. Wat betekende deze opstandige daad? Dat de mens zich keerde tegen de natuurlijke orde zoals die door God gewild was. En wat was de essentie van die natuurlijke orde? Dat wat leeft, geen weet

heeft van de dood. Het bewustzijn sterfelijk te zijn was dan ook het eerste wat God de mens als straf voorhield: “Gij zult niet eten van de boom die in het midden van de hof staat, noch die aanraken; anders zult gij sterven.” (Gen. 3:3) Dat al het leven sterfelijk was vóór de opstandige daad van de mens, lag weliswaar besloten in de natuurlijke orde van Gods schepping. Maar dat de mens ná deze daad moest leven met het bewustzijn sterfelijk te zijn, was iets wat blijkbaar niet besloten lag in Gods natuurlijke orde. Deze opstandige daad van de mens was de eerste mythische uiting van zijn vrije wil. Tot op heden is de vrije wil bron van het morele kwaad, maar tegelijk heeft het morele goed zonder deze vrije wil geen enkele betekenis. Met deze paradox leven de mensen sinds Adam en Eva, en voor de roomse kerk is dit de grondslag van de erfzonde.

Armoede

De tweede gelofte is gebaseerd op het grote kwaad van de hebzucht en de rijkdom. Dit kwaad vloeit regelrecht voort uit het eerste kwaad, want als straf voor hun ongehoorzaamheid moesten Adam en Eva hard werken om in leven te blijven. Het besef naakt en sterfelijk te zijn was de uitdrukking van hun kwetsbaarheid en behoefte. Ze konden niet meer zoals de dieren leven van wat ze in hun natuurlijke omgeving vonden. Ze moesten zorgen voor kleding en onderdak, voor voeding en beschutting. Kortom, ze moesten grond en goederen hebben om te kunnen overleven, eigendom dus. Met de eigendomsverhoudingen ontstond cultuur en daarmee de ‘tweede natuur’ van de mens, die tegenover de ‘eerste natuur’ kwam te staan en deze veranderde. In zijn *Contrat social* schrijft Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) dat het maatschappelijke kwaad begonnen is met de eigendoms-verhoudingen van armen en rijken en dat het zaak was terug te keren naar de ‘natuurlijke orde van de wilde mens’. Daarmee gaf hij precies aan waarin voor de kerk de zondigheid van hebzucht en rijkdom bestaat, nl. de strijd en de verdeeldheid die daarmee onder de mensen ontstaan. Deze strijd om meer bezit drijft de mens voort en doet hem verder vervreemden van de natuurlijke orde van Gods schepping, die daarmee verder wordt verstoord. Ook Karl Marx (1818-1883) heeft een poging ondernomen deze zondige staat van de mens te keren door de heilzaamheid van het communisme te preken. Maar niets heeft gebaat en tot nu toe worden wij voortgedreven door de zondigheid van de hebzucht, zoals de huidige financiële crisis weer eens heeft aangetoond.

Kuisheid

Met de gelofte van kuisheid nam de rooms-katholieke kerk officieel afstand van het derde grote kwaad dat ze afleidde uit Genesis. Want was het niet Eva die de mens Adam had verleid van de verboden boom te eten? God sprak dan ook tegen hem: “Omdat gij naar uw vrouw hebt geluisterd en van de boom gegeten, (...) is de aardbodem om uwentwille vervloekt.” (Gen. 3:17) Het eten van de verboden vrucht is de mythische uitdrukking van het wellustig genot in de seksualiteit die de maagdelijke zuiverheid besmeurt. Vanouds bestaat in het christendom dan ook een relatie tussen kuisheid en (religieuze) zuiverheid. In veel bijbelteksten wordt het aanhangen van vreemde goden vergeleken met het vreemdgaan in het huwelijk. Seksualiteit leidt de mens af van zijn primaire geestelijke taak, namelijk zich voorbereiden op het leven na de dood door God te dienen. En God kun je volgens de kerkelijke leer het best dienen door zoveel mogelijk af te zien van de aardse geneugten, waarvan seksualiteit wel een van de belangrijkste is. Nog belangrijker is dat het kwaad van de wellust leidt tot voortplanting en dus het hebben van kinderen. En met het bezit van kinderen komt vanzelf de noodzaak tot het verwerven van familiale eigendom, die de zonde van hebzucht weer versterkt. Het is niet voor niets dat na Jezus, zijn moeder, de maagd Maria, het hoogst in de hiërarchie der heiligen van de rooms-katholieke kerk prijkt. Dat Maria Jezus ‘onbevlekt ontving’, zoals in het Nieuwe Testament beschreven is, was het summum van zuiverheid, dus moest Maria wel heel heilig zijn.

Erfzonde

Bekijken we de drie vormen van kwaad waarop de geloften van gehoorzaamheid, armoede en kuisheid zijn gebaseerd, dan kunnen we concluderen dat de zondigheid van de mens erin bestaat dat hij door zijn vrije wil de natuurlijke orde van Gods schepping verstoort. Deze verstoring bestaat er dan uit dat de mens het besef heeft sterfelijk te zijn, en daardoor kwetsbaar en behoeftig is. Zijn vermogen om te

lijden heeft daarmee een existentieel karakter gekregen, d.w.z. dat hij aan het leven zelf kan lijden. Tegelijk verheft de mens zich met zijn zelfbewustzijn boven de andere schepselen en geeft hem de mogelijkheid over hen te heersen en hen te gebruiken voor eigen doeleinden. Voor de kerk staat dit zelfbewustzijn van de mens, zijn individualiteit, gelijk met zijn schuldig zijn voor God – een schuld die zich uitdrukt in zijn angst voor de dood waarmee hij moet leven. Van alle abrahamitische religies heeft het christendom de schuldvraag het sterkst beklemtoond, en niet voor niets. De christelijke mens, die in de meer koude noordelijke streken leefde, stond kwetsbaarder en meer behoeftig in zijn natuurlijke omgeving. Hij moest dus ‘in het zweet zijns aanschijns’ werken om zich te voeden, te kleden en beschutting te vinden. Hij werd dan ook het hardst geconfronteerd met wat in Genesis beschreven wordt, nl. ‘de vervloekte aardbodem waar de mens al zwoegende van moest leven’. (Gen. 3:19) Door dit zwoegen en zweten veranderde de mens in de noordelijke streken het meest zijn natuurlijke omgeving en verstoorde daarmee het meest de natuurlijke orde van Gods schepping. Dit wekte sterke schuldgevoelens bij hem op, die op de een of andere wijze verzoend moesten worden. De kerk heeft dit sterke collectieve schuldgevoel – dat dus in wezen cultureel van oorsprong is – in theologische termen vertaald met de leer van de erfzonde. Na de verjaging uit het aardse paradijs is de mensheid collectief schuldig aan de verstoring van Gods schepping. Maar tegelijkertijd heeft de kerk ervoor gezorgd dat het offer van Jezus’ dood de mensheid zoveel genade heeft geschonken, dat wie in hem gelooft, bevrijd wordt van alle zonden, d.w.z. zich dus niet meer schuldig hoeft te voelen. Omdat de paus de plaatsvervanger is van Jezus/God op aarde, beheert de kerk de genade van zijn zoenoffer.

De roomse moraal

Waar gaat het nu mis met de roomse moraal? Dat wij ons schuldig voelen aan de verstoring van de natuurlijke orde is, zoals ik boven aantoonde, geen religieuze, maar een culturele zaak. Het is onze culturele arbeid die deze verstoring veroorzaakt, niet een of ander mythisch conflict tussen God en de mens zoals dat o.a. in de bijbel beschreven staat. De rooms-katholieke kerk heeft het schuld- en daarbij horende angstgevoel bij de mens in religieuze termen van zonde en boetedoening vertaald.

Dostojevski huldigde de opvatting dat als God dood is, de mens zich van alles kan veroorloven.

Daarmee heeft de kerk een geestelijke macht ontwikkeld, omdat alleen zij in staat was het charisma van Jezus’ dood aan de zondige mens door te geven. De vergiffenis van zonden moest nl. wel door de kerk penitentiair, d.w.z. middels een bij de biecht opgelegde boete, verleend worden. De kerk verwierf daarmee in al haar geledingen een enorme rijkdom en macht; iets wat haar

niet alleen corrumpeerde, maar haar tot een immoreel instituut maakte. Op die morele diskwalificatie hebben de vele reformatoren gewezen. Want wat was de essentie van de roomse boodschap? Dat de mens kon zondigen wat hij wilde, als hij er maar voor zorgde vóór zijn dood schoon schip te hebben gemaakt met God door Hem vergiffenis te vragen. De mens bezondigde zich dus in wezen niet aan zijn medemens, maar uitsluitend aan God. Hij behoefde zich dan ook niet zozeer te verontschuldigen aan zijn medemens die hij kwaad had gedaan, laat staan dat hij zichzelf moest veranderen. Nee, alleen God moest hij rekenschap geven; met Hem moest hij schoon schip maken door boetedoening, dan werd hij gered van de eeuwige verdoemenis. Dostojevski huldigde de opvatting dat als God dood is, de mens zich van alles kan veroorloven. In de morele praktijk van de rooms-katholieke kerk was (en is in wezen nog steeds) het tegengestelde waar. De mens kan zich van alles veroorloven, zolang hij maar vóór zijn dood schoon schip heeft gemaakt met God door de kerk penitentiair genade te vragen.

In *Leven tegen dood* schrijft Norman O. Brown: “Het cruciale afweermechanisme voor de archaïsche mens was boetedoening of het ongedaan maken middels een zoenoffer. Het cruciale afweermechanisme voor de beschaafde mens is sublimatie.” (p. 341) De rooms-katholieke kerk hanteert tot nu toe de moraal van de archaïsche mens. De gelovige kan zondigen tegen de natuur en zijn medemens wat hij wil, als hij er maar voor zorgt God welgevallig te zijn door boetedoening en het plengen van een zoenoffer. Op grond hiervan kan én moet de kerk zwijgen over de misdragingen van haar gelovigen (het biechtgeheim), zeker als die gelovigen zijn eigen dienaren zijn. Dat de slachtoffers van de wandaden van de geestelijken zolang hebben gezwegen, komt omdat ze deze wandaden niet konden biechten en voor de kerk dus zondaars waren. Want deze geestelijken waren heilig en dus onschendbaar. De slachtoffers zelf zondigden, want zij dachten slecht over hen. Wie met een dergelijk gewetensconflict moet leven, kan maar beter zwijgen.

Im Westen Nichts Neues

LEON WECKE (1932, Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor Conflictanalyse en -Management (CICAM) van de Radboud Universiteit Nijmegen

Onlangs werd mij gevraagd om in het kader van een literair zomernachtcafé een tekst voor te dragen die mij heilig is. Misschien dat de organisatie in zijn eigen heilige onnozelheid dat woord 'heilig' gebruikt had. Er zijn nogal wat betekenissen, uiteenlopend van 'goddelijk', 'zonder zonde' tot 'verheven' en 'in de hemel verheerlijkt en op aarde vereerd'. Ik heb het maar verstaan in de zin van 'dierbaar'. Ik koos voor de laatste pagina van 'Im Westen Nichts Neues'. Het bekende boek over de loopgravenoorlog in de Eerste Wereldoorlog.

Het boek werd door de nazi's verboden en aan de auteur werd het Duitse staatsburgerschap ontnomen. Daar de schrijver, Erich Maria Remarque, in Zwitserland of de VS verbleef, kon hij niet berecht worden. Later, in 1943, hebben de nazi's wel zijn zuster Elfriede onthoofd, met als argumentatie dat zij niet alleen het vaderland in gevaar bracht maar ook de zuster was van de broer die men helaas niet te pakken kon krijgen.

'Im Westen Nichts Neues', dat in 1929 voor het eerst als boek verscheen en later in 45 talen gepubliceerd werd, heeft als motto: 'Dit boek wil noch een aanklacht noch een bekentenis zijn, het wil alleen een poging wagen, verslag uit te brengen over een generatie die door de oorlog werd vernield, ook wanneer het haar was gelukt aan de granaten te ontkomen'.

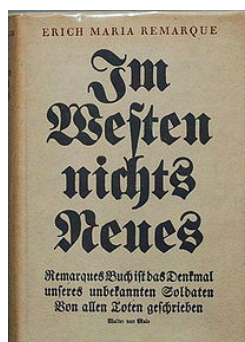
Het boek verhaalt van de gruwelen op het slagveld: de in hun darmen verstrikte paarden en de gewonde soldaat die probeert op de stompjes van waar eens zijn armen zaten, naar een veilig heenkomen te kruipen. Voor de vele honderdduizenden was in die tijd bij terugkomst geen geestelijke verzorging geregeld. Het Post Traumatisch Stress Syndroom (PTSS) moest nog worden uitgevonden. 'Frontkolder' en eventuele ontoerekeningsvatbaarheid moesten in dezen voldoen. De selectie voor soldaat werd van steeds minder belang. De Duitse militaire keuring was al snel geen hindernis voor het deel uitmaken van het noodzakelijk geachte kanonnenvlees. In het boek komt de anekdote van een kandidaat-militair met een houten been voor, die door de keuringsarts, zonder op te kijken, wordt goedgekeurd. De goedgekeurde jongeman zegt tegen de arts: 'Een houten been heb ik al, maar als ze aan het

front mijn kop eraf schieten, laat ik een houten kop maken en word ik officier van gezondheid.'

Nu is, of beter lijkt, alles beter: de zorg voor de militairen, voor de veteranen lijkt in orde. En ook de kans op een grote ouderwetse oorlog is zeer onwaarschijnlijk. De wederzijdse afhankelijkheid van staten, belichaamd in tal van organisaties, verdragen en afspraken, maakt een oorlog tussen staten een oorlog tegen

jezelf. Oorlog in de zin van groot-schalig medemenselijke doodmaken is daarmee overigens niet van de baan. Talrijke interstatelijke oorlogen leiden nog steeds tot bloedbaden, zowel onder burgers als onder militairen. Het zijn ook oorlogen die buiten de nationale grenzen kunnen treden. Maar vooralsnog is de grote interstatelijke oorlog, laat staan wereldoorlog, nogal onwaarschijnlijk. De oorlog van de toekomst

zal vooral uit een bepaalde militaire actie bestaan, al dan niet door de VN gelegaliseerd. Van de kant van de meest 'ontwikkelde' landen zal het vooral gaan om een robotisering van de strijd, waarbij geldt dat in bepaalde gevallen er natuurlijk wel 'boots on the ground' moeten zijn. Drones, onbemande vliegtuigjes, zullen de tegenstander belagen en slechts gewonden en doden bij de tegenstander bewerkstelligen. De drone-piloot, ver weg achter zijn joystick in een ander werelddeel, zal na de dienst huiswaarts keren en met, vrouw en/of man en kinderen nog even de boodschappen kunnen doen. In heel zeldzame gevallen zal hij of zij in ernstige gewetensnood komen te verkeren als men te veel geneigd zou zijn om na te denken over deze vorm van veelal buitenrechtelijke executies. Een Amerikaanse lijst met voor moord genomineerden wordt netjes afgewerkt op 11.000 kilometer

van Kabul. Als we onder ‘Westelijk front’ die gebieden verstaan waar het Westen nog steeds militair doende is, dan is er dezer dagen heel wat nieuws te melden, zoals over de schaduwoorlogen in Afghanistan, Irak, Pakistan, Jemen en Somalië. De mogelijkheden voor een dronenoorlog worden verder uitgebreid en een vijftigtal landen beschikt al over deze apparaten. De VS hebben al meer dan 7.000 exemplaren en er worden heel wat meer piloten voor de joystick opgeleid dan voor het ouderwetse bemande gevechtsvliegtuig. Deze illegale oorlog, veroordeeld door de VN en door internationale juristen, bestaat uit acties die strijdig zijn met het oorlogsrecht en waarvan de legaliteit ook door oud-officieren en oud-werknemers van de CIA ontkend wordt. Indertijd werden drone-aanvallen van Israël op de Palestijnen door de VS als oorlogsmisdaad veroordeeld, maar na 9/11 tekende Bush voor de bevoegdheid van de CIA om terroristen en degenen die met hen verbonden zijn, zonder vorm van proces uit de weg te ruimen. Inmiddels heeft de winnaar van de Nobelprijs voor de Vrede, ene Obama, de drone-aanvallen vertienvoudigd. De president van het land met het grootste militair industrieel bureaucratisch complex ter wereld kan misschien niet anders.

Net zoals hij voorstander van het verdwijnen van het atoomwapen zegt te zijn en tegelijk zijn eigen nucleaire wapens verder verfijnt. Oorlog in de zin van veel militaire en burger-slachtoffers is nog steeds aanwezig. En ook een deels vernielde generatie jonge mensen, die soms meerder malen zelf aan het ‘legale’ dood maken hebben meegedaan. De huidige Amerikaanse veteranengeneratie telt 6500 zelfdodingen per jaar. Ook dat is nieuws van het ‘Westelijk front’. In de VS zijn naast die 6500 zelfdodingen nog eens honderdduizenden veteranen dakloos. Elke 80 minuten ontleent een Amerikaanse veteraan uit Irak of Afghanistan zich het leven. Er sterven 25 keer meer soldaten door zelfdoding dan op het slagveld. Behalve zelfdodingen gelden nog andere negatieve effecten: veel veteranen raken ook op het verkeerde pad en plegen misdaden en/of zijn verslaafd aan drugs en alcohol. Daarbij laten we de ellende voor de familie, vrouw/man en kinderen, ouders, etc. nog maar buiten beschouwing. Maar er is wel goed nieuws voor het thuisfront van de Nederlandse veteranen: minister Hillen gaat bekijken of het mogelijk is het aantal zelfdodingen bij oud-militairen in kaart te brengen.

Daar is-t-ie weer: de weigerambtenaar

ENNO NUY (1950, Aerd) is ondernemer; was van 2007-2011 hoofdredacteur van ‘De Vrijdenker’

We weten nu meteen waarom mevrouw Spies niet de lijsttrekker van het CDA is geworden. Je moet er toch niet aan denken dat zo iemand die kar gaat trekken. De weigerambtenaar is geen dringende zaak en het kabinet demissionair, dus wil niemand zijn vingers hier aan branden. Terwijl het toch zo simpel is: voor de wet is iedereen gelijk en iedere ambtenaar dient iedere burger van de Nederlandse samenleving gelijkkelijk te behandelen en diensten te verlenen zonder aanzien des persoons. Dus is een weigerambtenaar naar de letter van de wet een onmogelijkheid. Geloven doen mensen maar in hun eigen tijd, en als ik als burger mijn recht kom halen dan interesseert het mij geen donder of die ambtenaar thuis een kruis, boerka of kalotje draagt. Ook heeft die ambtenaar niet het recht mij een dienst te onthouden omdat hij of zij mijn leefwijze afkeurt.

Het meest gehoorde antwoord is dan: ja maar die dienst krijg je wel, alleen van een collega zonder gewetensbezwaren. Dat is de grootst mogelijke onzin. Ik zou tegen die weigerambtenaar zeggen: zoek jij maar een andere baan, nergens staat geschreven dat je bij de overheid moet werken. Wie niet iedere burger gelijkwaardig wil behandelen, is niet geschikt als ambtenaar.

Kunnen we niet eens definitief een hele dikke streep halen door dit achterlijke anachronisme, dit wanstaltige polderproduct?

Nelleke Noordervliet:
Anton Constandse Vrijdenkerslezing 2012
Piet Borst:
Vrijdenker van het Jaar 2012

Zaterdag 13 oktober 2012 houdt de schrijfster Nelleke Noordervliet in de **aula van Universiteit Utrecht** de jaarlijkse Anton Constandse Vrijdenkerslezing onder de titel:

Tegen de stroom in

Ze zijn er altijd, de mannen en vrouwen die tegen de keer in gaan. Ze hebben het lef om af te wijken. Vrijheid is voor hen de vrijheid dogma's en vooroordelen in zichzelf en in anderen aan te wijzen en te bestrijden. In de Middeleeuwen was dat bijvoorbeeld Christine de Pisan. In de 17de eeuw komen we mannen als Van den Enden, Koerbagh en Spinoza tegen. De 18de eeuw levert de denkers van de Verlichting op. In de 19de eeuw wint de vrijdenkerij terrein. In onze tijd zien we na een periode van secularisatie de neiging tot 'geloven' weer sterk toenemen. Ook daartegen klinkt protest. Is er een samenhang tussen welvaart en vrijdenkerij enerzijds en crisis en vlucht naar geloof anderzijds?

Over de sprekerster

Neerlandica Nelleke Noordervliet begon na 'een tamelijk grillige carrière' (bij een wetenschappelijke uitgeverij, in het onderwijs en in de gemeentepolitiek) in 1987 te publiceren. Haar romans werden vaak genomineerd en bekroond met literaire prijzen. Ze was gastschrijver aan de universiteiten van Groningen, Leiden, Delft Berlijn en Parijs. Naast haar romans publiceert ze essays en columns en treedt regelmatig op voor televisie en radio. In haar lezing komen haar literaire en vrijzinnige neigingen samen.

Haar jongste roman *Vrij man* gaat over de tegendraadse figuur Menno Molenaar die in de Gouden Eeuw het houvast van godsdienst kwijtraakt (Uitg. Augustus, 464 p., € 24,95).

Piet Borst Vrijdenker van het Jaar

In de tweede helft van de middag, die om 14.00 uur begint (zaal open vanaf 13.15 uur) wordt Piet Borst uitgeroepen tot Vrijdenker van het Jaar.

De atheïstisch-humanistische Vrijdenkersvereniging *De Vrije Gedachte* drukt zo haar waardering en bewondering uit voor Borst's onverdroten strijd tegen pseudo-wetenschap, in het bijzonder in de geneeskunde. Zijn columns in de Wetenschapsbijlage van NRC Handelsblad getuigen van zijn vrijdenken.

Scriptieprijs

Het laatste onderdeel van het programma is de uitreiking van de tweejaarlijkse scriptieprijs van De Vrije Gedachte.

Daarna is er nog een gezellig samenzijn onder het genot van een hapje en een drankje.

Het is bekend dat homeopaten hun geneesmiddelen zeer sterk verdunnen, want hoe sterker verdund hoe beter het werkt, of, zoals ze in homeopathische kringen zeggen, hoe hoger de potentie. Je hebt potenties in soorten.

Ten slotte hebben we ook nog de LM-potentie. Hierbij wordt uitgegaan van een C3-potentie (dit is dus al een miljoen maal verdund) waarbij telkens in 2 fasen met een factor van 50.000 verdund wordt.

Rekent u maar even mee.

Een lichtjaar is ongeveer 10 biljoen ofwel 10^{13} kilometer. Een kubiek lichtjaar omvat dus 10^{39} kubieke kilometers. De bak die benodigd is om al het water van een C200-potentie te omvatten, heeft dus een inhoud van $10^{385} : 10^{39} = 10^{346}$ kubieke lichtjaren. Bent u er nog?

8

Het secularisme in de moderne tijd

FRANS VAN DONGEN voorheen bestuurslid van De Vrije Gedachte, oprichter van de Atheïstisch Seculiere Partij (ASP)

In de twee vorige series (Thales t/m Lucretius en Augustinus t/m Bruno) is aangetoond dat het seculiere denken in de Oudheid en de Middeleeuwen prominent aanwezig was. In deze derde serie zullen we laten zien dat het secularisme ook in de Moderne Tijd een grotere rol speelde dan men denkt en zelfs vanaf de ondergang van Rome via de Renaissance/Reformatie tot in onze tijd een opgaande lijn vertoont. Geschiedenis = Secularisme lijkt hiermee aangetoond.

Van de “moderneren” zullen we bespreken: Descartes, Spinoza, Hobbes, Bayle, Meslier, Hume, d’Holbach, Fichte, Feuerbach, Bradlaugh, Nietzsche, Freud, Canabal, Russell, Sartre, Dawkins, Hitchens, Philipse, Condell, Cliteur, Onfray en Harris. Deze keer bespreken we Meslier en Hume.

– Jean Meslier –

Jean Meslier leefde als een eenvoudige onopvallende dorpspastoor in de Champagne in Frankrijk van 1664 tot 1729. Hij was duidelijk een absolute atheïst. En ‘recht in de leer’. Hij moest van godsdienst niets hebben. Hij zag er niets positiefs in; alleen maar negatieve dingen. Omdat hij pastoor was, durfde hij niet te publiceren. Zijn hele leven heeft hij erover gezwegen. Hij liet zijn manuscript – 1000 bladzijden – bewaren bij drie notarissen, die het na zijn overlijden openbaar moesten maken. Zijn werk bleek een tijdbom. Hij haatte godsdienst in welke vorm dan ook, maar droeg braaf de mis op. Eigenlijk leidde hij een soort dubbel-leven. Cliteur vergelijkt hem met een brave ingetogen burger, die ’s avonds op het internet een ‘second life’ leidt met allerlei erotische uitpattingen (zie: Cliteur op de Atheïstische Canon)

Meslier was het met Spinoza en Bayle eens dat de maatschappij gebaseerd moet zijn op vrijheid en gelijkwaardigheid van het individu en niet op een religieuze collectiviteit. Hij waardeerde vooral in Spinoza dat deze stelde, dat de seculiere filosofie geschikter was om te oordelen over goed en kwaad dan het geloof. Descartes bewonderde hij vanwege de individualistische inslag van het ‘Cogito’.

Met Demokritos en Hobbes deelde Meslier het materialisme. Alles kwam voort uit materie en er was niets anders. God bestond dus niet, want die kon niet bestaan, omdat dat tegen het gezonde verstand indruiste. De hele kosmos werd geregeerd door de natuurwetten en alles, dus ook alle levende wezens, werd geproduceerd door de natuur zelf en niet door een

buitenwerkelijke godheid of een of andere voorzienigheid. Al onze gedachten, al onze herinneringen en al onze gevoelens, kortom ons hele geestelijke leven, waren slechts ‘modaliteiten’ van de materie van ons lichaam. Er loopt een duidelijke filosofische lijn van Demokritos, via Plato, Aristoteles, Epicurus, Averroës, Descartes, Spinoza en Bayle naar Meslier. Met Spinoza en Bayle moet Meslier als één van voorbereiders van de Verlichting worden gezien. Dat wil zeggen van de ‘radicale’ Verlichting. Meslier vond dat mannen en vrouwen dezelfde seksuele vrijheid behoorden te hebben op grond van het gelijkwaardigheid-principe. Iets wat voor die tijd erg ver ging.

Hij was een voorstander van democratie en een tegenstander van monarchie en aristocratie. Monarchie, aristocratie en kerk waren boerenbedrog, gaven alleen maar verdeeldheid en ongelijkheid en spanden samen om de gewone man aan zich te onderwerpen, om hem des te beter te kunnen uitbuiten. Wetten stamden niet van goden of koningen, maar van de burgerij. In zijn bibliotheek vond men na zijn overlijden een boek van Fénelon, waarin deze een bewijs voor het bestaan van god gaf. De marges waren helemaal gevuld met aantekeningen van Meslier, waarin hij alles weerlegde.

In de bijbel constateerde hij honderden tegenstrijdigheden en stelde een groot aantal absurditeiten vast. Ook hekelde hij de verknijpte stijl van vooral het nieuwe testament. Het oude testament had nog wel enige literaire waarde, maar het nieuwe testament vond hij ziekelijke onzin. God, de schepping, de heilige drie-

Jean Meslier

eenheid, de openbaringen, de profeten, de onbevleete ontvangenis en de opstanding, waren gevaarlijke onzin. En het was een grof schandaal en een belediging voor de rede en de filosofie, om de mensen dit allemaal wijs te maken. De bijbel was grotendeels frauduleus en maakte mensen tot slaven. Mozes, Mohammed en Jezus waren bedriegers, die leugens rondstrooiden. Hun verhalen konden niet eens kloppen. Alle religies, niet één uitgezonderd, berustten op misverstand, illusie en bedrog en hij raadde iedereen aan, om het geloof zover mogelijk van zich af te werpen. Ongetwijfeld zou de maatschappij dan veel beter functioneren. Ook constateerde hij, dat religie niet alleen gebruikt werd om mensen dom te houden, maar ook om ze bang te maken.

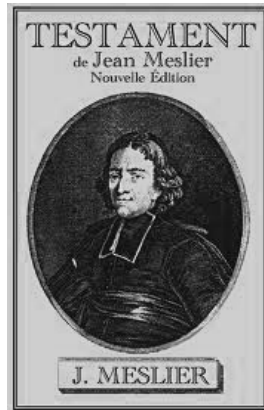
Niemand durfde iets te zeggen, omdat iedereen bang was voor de religie-terreur. Bang voor de duivel, bang voor de hel; iedereen was bang en de priesters maakten daar zwaar misbruik van. De werkelijke duivels waren, aldus Meslier, de priesters zelf! Priesters van alle godsdiensten hadden altijd opgeroepen tot haat tegen andersdenkenden. De priesters zetten mensen tegen elkaar op, om zelf macht uit te kunnen oefenen. Daardoor was het christendom in Europa met de Reformatie verdeeld geraakt en dus vijandig aan zichzelf. Katholieken hadden het over naastenliefde, protestanten hadden het over naastenliefde en in naam daarvan moordden ze elkaar op grote schaal uit.

Meslier was zeer gefrustreerd, omdat hij geen vak had geleerd en dus pastoor moest blijven en daardoor zijn parochianen altijd dezelfde verhalen moest vertellen, waar hij zelf niet in geloofde. In zijn 'Testament' vroeg hij zijn

gemeente om vergiffenis, omdat hij ze jarenlang had misleid en hij sprak tevens de hoop uit, dat zijn werk zou bijdragen aan de afschaffing van het perfide bolwerk koning en kerk, wat de bron was van alle kwaad. Hij liet zijn schapen nog de volgende boodschap na: *"Ik zou willen, en dit zou de laatste en vurigste van mijn wensen zijn... ik zou willen, dat de laatste koning zou worden gewurgd met de darmen van de laatste priester."*

Meslier mocht niet in gewijde grond begraven worden, hoewel niemand vermoedde dat hij dat erg gevonden zou hebben; hij had altijd gezegd dat hij het liefst in zijn tuin begraven wou worden.

Zijn boeken veroorzaakte een schandaal over heel Europa en exemplaren van zijn

'Testament' werden onder de toonbank goed verkocht. Evenals het werk van Spinoza en Bayle was het 'subversieve' literatuur, omdat het over atheïsme ging. Het was eigenlijk niet netjes, maar daardoor des te spannender, om het te lezen. En daardoor gingen de enorme oplages, waarmee deze boeken in de Republiek werden gedrukt, goed van de hand.

Voltaire gaf een 'gekuiste' versie uit, waar het rabiate atheïsme was uitgehaald. Voltaire bleef namelijk, ondanks het feit dat hij één van de voornaamste exponenten van de Verlichting was, een diepgelovig mens. Voltaire moet als vertegenwoordiger van de 'mainstream Moderate Enlightenment' gezien worden, terwijl Meslier duidelijk de 'Radical Enlightenment' uitdraagt. D'Holbach, ook een radicale atheïst, zou een onversneden versie uitbrengen.

– David Hume –

David Hume leefde in Engeland van 1711 tot 1776 en was zoals zo veel filosofen voor hem en na hem, bezig met te bedenken wat kenbaar was en wat niet; eigenlijk kwam hij met een nieuwe kennistheorie zoals de Allegorie van de Grot, de Ideeënleer, het Cogito, en in zekere zin de Kwantumtheorie. Hij ontkende het 'zelf'. We hadden allemaal natuurlijk wel een ikgevoel, maar dat was volgens Hume schijn. We kregen wel een hoop indrukken, maar niet van het ik. Hij zei hierover: *"Als ik denk aan*

wat ik mijn 'ik' noem, kom ik altijd op de één of andere gewaarwording, warmte, licht, liefde, pijn, maar ik krijg mijn 'ik' nooit te pakken... Het lijkt net of ik besta uit slechts een bundeling of verzameling van verschillende gewaarwordingen, die elkaar opvolgen met een onbegrijpelijke snelheid en zich in een voortdurende stroom bevinden."

Hume stelde dat hij geen flauw idee had of er een god bestond, maar hij sloot het niet uit. Hij wist het niet maar hij ging er tevens van uit,

dat men zoiets ook niet te weten kon komen. Hij is hierom weleens een agnost genoemd, hoewel hij in feite een relatieve atheïst was, omdat agnosticisme een vorm van relatief atheïsme is.

God was een indruk zoals we er zoveel hadden: een levendige idee, geassocieerd met de indruk van iets wat wel bestaat. De eigenschappen die we toeschreven aan god, zijn perfectie, zijn grootheid, zijn genade of zijn wonderen, waren slechts projecties van ideeën in onze fantasie. Dit laatste doet sterk aan Xenofanes denken. Ook goddelijke wonderen bestonden alleen maar in ons hoofd. Dat geloof zo populair geworden was, kwam volgens Hume door natuurlijke instincten, zoals angst en de geneigdheid om te vervalsen en niet door goddelijke interventie en ook niet door rationeel denken. Aanvankelijk zou er polytheïsme zijn geweest, maar toen de samenleving zich verder ontwikkelde, ging men over op monotheïsme. Mensen konden namelijk niets anders dan geloven, maar geloven kon nooit op de rede gebaseerd zijn en dus was wantrouwen op zijn plaats: *“Dwalingen op filosofisch gebied zijn dwaas; dwalingen op godsdienstig gebied*

David Hume

zijn gevaarlijk.”

Alle godsbewijzen, en dat waren er nogal veel, werden door Hume verworpen. Het enige dat op een god zou kunnen wijzen, was het bestaan van het heelal. Het bestaan van een eventuele god kennen we dus alleen maar als oorzaak van de wereld en alle andere kwaliteiten blijven verborgen. Het enige wat we van god weten, is de wereld. Dus de enige eigenschap die we kunnen kennen is, dat hij schiep. Voor de rest weten we niets van god. Merk op dat er elementen van de ‘one substance’ theorie van Spinoza in zitten. We weten dus ook niet van god, of hij perfect is, groot of barmhartig. Iedere bewering over welke eigenschap van god dan ook, inclusief of hij bestaat of niet, is speculatief! We kunnen alleen maar de wereld kennen en god kunnen we niet kennen: *“Als er een god bestaat, dan is hij oneindig onbegrijpelijk, heeft geen onderdelen noch begrenzingen noch afmetingen. We zijn daarom niet in staat, om te weten wat hij is, noch of hij is.”* Omdat god toch niet kenbaar is en de rede het gebied van de wijsbegeerte is, moest de filosoof, volgens Hume, geen aandacht schenken aan religie.

Voor alle verwijzingen en de complete serie: zie **Atheïstisch Canon** op: <http://www.atheistischebeweging.nl/>

Van het bestuur

Het bestuur heeft zich na de ledenvergadering vooral bezig gehouden met de geplande activiteiten: de Atheïsmedag op 30 juni, de Vrijdenkersdag op 22 september over het thema besnijdenis van jongetjes, de Anton Constandse Vrijdenkerslezing op 13 oktober en de presentatie van een boek met teksten van Jan Hoving. Ook is in de laatste vergadering de website uitgebreid aan de orde geweest: webmaster Richard Duijnsteek is bezig met vernieuwingen, zoals Facebook, Twitter en Youtube en het bij de tijd brengen van de informatie.

Voorzitter Anton van Hooff heeft deel genomen aan een discussie over Kerk en Staat, wat ook een opiniestuk in Trouw heeft opgeleverd dat op bladzijde 12 staat. Mede hierdoor is het ledental gestegen tot 510.

Het bestuur heeft ook een nieuwe secretaris: Dik Kruithof uit Leeuwarden heeft na een korte kennismakingsperiode deze functie op zich genomen. Hij is 65 jaar, geboren in Twente maar Friestalig van huis uit en heeft een ruime ervaring op dit terrein, zowel beroepsmatig als in vrijwilligersfuncties. Hij is werkzaam geweest in de publiciteit, in de sport, in de ict-wereld en in de politiek, en heeft vrijwilligerswerk gedaan in de kinderopvang, de politiek en vooral in de schakwereld.

Het bestuur

Meer lef van godvrijen nodig

ANTON VAN HOOFT (1943) klassiek historicus te Nijmegen en voorzitter van de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte

Een wat verkorte en enigszins verzachte versie van dit stuk verscheen op 16 juni in de rubriek Podium van het dagblad Trouw onder de titel 'Geloven doe je maar in je eigen tijd en ruimte'.

Het convenant dat staatssecretaris Bleker over het rituele slachten heeft afgesloten, betekent niets minder dan een onvoorwaardelijke capitulatie. Wie gelooft immers dat er bij iedere slachting volgens Jahweh of Allah een dierenarts met een stopwatch staat, die na 40 seconden bloeden vaststelt dat het dier nu wel genoeg geleden heeft? Toen een verbod op onverdoofd slachten nog kansrijk leek, schreef 'de varkensvlees etende jood' prof. Martin Katan in NRC Handelsblad van 21 april 2011 verontwaardigd: 'Straks gaan ze ook nog besnijdenis verbieden.' Maar die ingreep is natuurlijk allang verboden! Artikel 11 van de grondwet garandeert de lichamelijke integriteit. Artikel 6 verkondigt de vrijheid van godsdienst voor ieder individu. Ouders die hun zoon fysiek markeren als behorend tot hun religieuze gemeenschap schenden dus op grove wijze dat grondrecht. Het staat alleen aan een wilsbekwaam, mondig individu vrij om zich ter ere van zijn god van allerlei lichaamsdelen te ontdoen. Of mogen christelijke ouders rustig hun baby's met kruisen tatoeëren? Waar blijft de kindermishandeling? Artsen in 'besnijdeniscentra' zijn medeplichtig aan kindermishandeling. 'Ja, maar,' zeggen de besnijdenisartsen, 'anders gaan slagers aan het werk.' Volgens deze redenering dienen folteraars medisch geschoold te zijn. Terecht heeft de Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter bevordering van de Geneeskunde in 2010 artsen ontraden medisch niet noodzakelijke besnijdenissen uit te

voeren. Dit standpunt heeft merkwaardig weinig weerklank gevonden in de maatschappij en in het bijzonder in de politiek. Het is de bekende koudwaterrees: kom niet aan de monarchie of religie, anders verspeel je stemmen. Zelfs uitgesproken seculiere partijen ontzien de veronderstelde religieuze gevoeligheden met alibi's als 'zulke verboden doen aan de nazi's denken.' Terwijl statistische gegevens, bijvoorbeeld van het Sociaal Cultureel Plan Bureau, een gestage ontkenning en ontmoskeeïng signaleren, wordt gedaan alsof religieuze groepen nog steeds een aanzienlijke macht voorstellen. In werkelijkheid helpt alleen politiek toeval hun nog aan invloed, bijvoorbeeld toen de VVD schielijk haar heilige verkiezingsbelofte inslikte om de winkels op zondag open te stellen; de gedoogsteun van de SGP was even belangrijker. Hoe komt het toch dat regelmatig beweerd wordt dat religie terug is van weggeweest? Waarschijnlijk is hier sprake van gezichtsbedrog, of liever akoestische misleiding. De geloofsgemeenschappen die zich vroeger in besloten kring in hun eigen gelijk vermeiden, zijn gewoon luidruchtiger geworden. Ze schreeuwen moord en brand als er aan hun voorrechten wordt getornd – het debat over ritueel slachten is daarvan een treffend voorbeeld. Deze marginale groepen krijgen te veel speelruimte van de onkerkelijke meerderheid waaruit de Nederlandse samenleving onder tusschen is gaan bestaan. Is het nostalgie naar de eigen religieuze jeugd? Komt de tolerantie voort

uit eigen geestelijke onzekerheid? Kerkelijk geloof heeft immers bij velen plaatsgemaakt voor allerlei vormen van pseudo-religie, ik noem maar wat: transcendent mediteren, antroposofie, 'alternatieve' geneeswijzen en wegzwijmelen bij de Matthäus Passion. En dan zijn er nog de ietsisten en agnosten. In hun 'je kunt nooit weten' zijn ze ook niet in staat om religie en godgelovigen hun plaats te wijzen.

Nederland heeft sinds de zeventiende eeuw een lange traditie van godloochening, maar breed gedragen is ze nooit geweest. En strijdbaarheid is ook ver te zoeken bij het Humanistisch Verbond, dat zelfs christen-humanisten onder zijn leden telt. Hoe anders is dat bijvoorbeeld in Frankrijk en België waar vrijzinnigheid staat voor radicale verwerping van godsgeloof en het bannen van religie uit het publiek domein. Nederland gaat veel te promiscue met godsdienst om. Men denke maar aan de subsidies die gemeentelijke overheden aan religieuze organisatie geven omdat ze maatschappelijk zulk belangrijk werk doen. Men beseft niet dat de overheid zo de geestelijke voormannen aan een onverdiend prestige helpt: zie je wel, het gezag erkent deze imam als groepsvertegenwoordiger. Tegen laksheid en toegevendheid moeten de godvrijen vastberaden front durven maken. Natuurlijk heeft iedereen recht op zijn eigen (gods)waan. Geloven doe je echter maar in de kerk, moskee, tempel of synagoge. Daarbuiten heb je je aan de wetten van de rechtsstaat te houden.

Verkiezingen

LEON WECKE

Het is weer zover. De Nederlandse staatsburger gaat op 12 september 2012 door keuze de leden voor de Tweede Kamer aanwijzen. Verkiezingen heet dat. Voor een goed begrip: het gaat dus niet om het kiezen van een regering. Die wordt veelal traditiegetrouw geboren buiten zicht van de burgers in een besloten kraamkliniek ergens nabij Wassenaar.

We hebben weliswaar een evenredige vertegenwoordiging maar daarop is nog steeds de uitspraak van de grote Huizinga in zijn *Neerlands Geestesmerk* van toepassing, te weten: ‘De Nederlandse maagd heeft in haar onschuld uit het ei der evenredige vertegenwoordiging het kuiken der oligarchie gebroed.’ Verkiezingen zijn een feest van de democratie, maar als we met Maurice Duverger politieke democratie met ‘een regering door de geregeerden’ aanduiden is het de vraag of dat in de praktijk wel klopt. Zijn het wel de geregeerden die in essentie de ontwikkeling van de politieke en maatschappelijke werkelijkheid bepalen? Ooit haalde ik in een artikel Duverger’s definitie aan: ‘democratie een regering door de geregeerden’. De corrector van de redactie van het onderhavige tijdschrift verbeterde het in zijn heilige onschuld en veranderde ‘een regering door de geregeerden’ in ‘een regering door de geallieerden’. Niet helemaal onbegrijpelijk: het artikel ging over een zogenaamde vredesmissie, waarin de met oorlogsgeweld behartigde economische en politieke belangen van de interveniërenden werden beschreven.

Overigens, als democratische verkiezingen een door de machtigen niet gewenste regering opleveren, wordt de tot stand gekomen regering als terroristisch op de lijst van te negeren misdadigers gezet. Trouwens, over de deelnemende politieke partijen moet nog worden opgemerkt dat ook die niet boven de IJzeren wet der oligarchie van Roberto Michels, die luidt dat organisaties te allen tijde na een zekere tijd door elites geleid zullen worden. Bij de burger staat de politiek veelal in een slechte reuk. De goede politicus, de in termen van Max Weber zichzelf wegcijferende, uit roeping handelende, voor honderd procent aan de politieke zaak toegewijde man of vrouw, blijkt

zeldzaam. Altijd zal wel eigenbelang, materieel dan wel immaterieel, een rol spelen. Geen wonder dat veel burgers het beeld van de politicus hebben als van een vooral de eigen portefeuille vullende, niet al te betrouwbaar sujet. De als zeer integer beschouwde politicus is niet de regel, maar de uitzondering.

Politici maken of vergroten problemen uit, waarvoor ze vervolgens zelf een oplossing aanbieden. Bezorgde burgers worden bang gemaakt, waarbij dankbaar gebruik gemaakt wordt van de tweede trede in de behoeftenhiërarchie van Maslow: het gevoel van veiligheid. Onveiligheid op tal van gebieden variërend van hondenpoep, via de opdringende

Populisme is in de wereld
waarin de verkiezingen onder
geen beding met het EK
voetbal mogen samenvallen,
vanzelfsprekend.

islam, de potverterende
Grieken naar de zich nucleair
bewapenende Iraniërs. Via
onduidelijke redeneringen
worden economische en
financiële rampen, die door
hebzuchtige en onverant-
woordelijke politici en ban-

kiers zijn aangericht, op het bordje van de burger gelegd, die overtuigd wordt van de noodzaak zijn verworvenheden vol begrip in te leveren.

Het beeld van de politiek is niet gunstig en niet de werkelijkheid telt, maar dat wat voor de werkelijkheid versleten wordt. Luidt niet het mij zo geliefde Thoma theorema: ‘*if men define situations as real they are real in their consequences.*’ Niet de waarheid of werkelijkheid, noch de feitelijkheid, is gedrags-relevant, maar wel dat wat voor de waarheid de feitelijkheid en de werkelijkheid gehouden wordt. Populisme is in de wereld waarin de verkiezingen onder geen beding met het EK voetbal mogen samenvallen, vanzelfsprekend. Sinds de Romeinen gaat het nog steeds om brood en spelen. Voor die horde van zichzelf vervreemde burgers geldt dat populisme, en met name het malafide populisme, een belangrijke variabele in het politiek proces is. De stem uit het volk wordt gehoord door

charismatische leiders: zij stellen het volk op een voetstuk, uiten hun afkeer van de gevestigde orde en er wordt een beroep gedaan op eenheid en vaderlandsliefde. Maar ook de gevestigde partijen zijn niet zonder zonde. Naast de soms wel als zodanig herkenbare voorgekookte politieke praatjes worden termen gebruikt, waarvan de betekenis als helder en vanzelfsprekend wordt ervaren, maar die in feite de bouwstenen zijn voor drogredeningen en volksverlakkerij.

Bewust en onbewust doen de media mee. Zij verschaffen al dan niet in samenwerking met de gevestigde belangen de agenda van de belangrijkste nieuwsitems, zij ‘*framen*’ de onderwerpen in die zin dat ze de erbij behorende context aanleveren en ‘*primen*’ vervolgens het geheel door de belangrijkste aspecten van de gegeven onderwerpen te presenteren. Die onderwerpen zijn al bepaald: het gaat om woningmarkt, pensioen, Europa, zorg en bezuinigingen.

Maar gelukkig zijn er nu de *social media*: Twitter, Facebook en hoe ze allemaal mogen heten. Het volk kan nu massaal geïnformeerd worden en gemobiliseerd. Niet meer in bedompte zaaltjes met enkele tientallen al overtuigde aanhangers, geen bergen flyers meer bij het oud papier, maar de mogelijkheid tot rechtstreekse, actuele, in eenvoudige voor-

den uiteengezette, standpunten. Weliswaar dient op Twitter in 140 tekens de boodschap gebracht te worden. 140 tekens! McLuhan formuleerde indertijd: ‘*the medium is the message*’. De vorm bepaalt de inhoud en die inhoud kan niet anders dan op zijn best per definitie onvolledig zijn. Is die snelle, open, gratis, vraaggestuurde boodschap een uitkomst? En zijn zij niet, in relatie met de oude media, die hun onvolledige boodschap in alle onvolledigheid verder zullen uitdragen, een zegen voor de democratie?

In het kader van brood en spelen rukken de commerciële omroepen ook verder op. Onderzoek in de VS laat weten dat, om een extreem voorbeeld te noemen, kijkers van Fox News minder weten dan mensen die helemaal geen nieuws kijken. Natuurlijk geldt dat niet voor Nederland. De televisiedebatten zullen van grote invloed op de kiezer zijn, zegt men. Mede gedwongen door kijk-, luister- en oplagecijfers zal het meer om een sensationele inhoud gaan dan om de te moeilijk uit te leggen werkelijkheid. Het zou een feest voor de *social media* en voor de oude media zijn als vlak voor de verkiezingen in 140 tekens ongewenste intimiteiten tussen de heer Pechtold en mevrouw Sap kunnen worden rondgetweet.

Godsdienst

SANDER BROUWER (1940, Amsterdam) gepensioneerd leraar psychological and social science

Godsdienst

Gij grote God, die niet bestaat, maar toch veel van U horen laat!
In 't brein van vele zieke geesten, dat zijn helaas ook nog de meesten;
rechtvaardigt Gij marteling, moord, roof en plundering,
met af en toe een aalmoes met wat liefdadigheid.
Nu kan dat ook met andere idealen, die in de toekomst liggen.
Het heden geeft voldoende ruimte voor andere praktijken.
We zijn nu toch uit de materie voortgekomen en
weten nog steeds niet wat dat precies is en
leven in een heelal, waarvan we maar een gedeelte zien.
Religie, geloof, idealen – mooi kind heeft vele namen – ,
maar waarom kunnen we niet lief zijn voor elkaar?

Boeken

Vrijheid, gelijkheid, broederschap en dictatuur

FRANS BIJLSMA (1938) is rustend medisch specialist en oud-redacteur van De Vrijdenker

*Onlangs heb ik mij nog eens verdiept in de tijd van de Franse Revolutie, die fascinerende en tegelijk gruwelijke periode die een beslissende invloed heeft gehad op de Europese (en wereld-)geschiedenis. Een van de recentste boeken daarover is *Fatale Zuiverheid – Robespierre en de Franse Revolutie* door Ruth Scurr (uit het Engels vertaald door Albert Witteveen, De Bezige Bij, Amsterdam 2006). In feite is het een biografie van Robespierre, maar doordat hij een van de centrale figuren in de Franse Revolutietijd was, zijn de gebeurtenissen bijna van dag tot dag te volgen. Het boek is voorzien van een uitgebreid notenapparaat, literatuuropgaven, een tijdstafel en een register.*

Niets wees er aanvankelijk op – maar dat is met meer dictators het geval geweest – dat de jonge advocaat uit Arras, geboren in 1758, zou uitgroeien tot de tiran die hij tegen het einde van zijn korte leven was. Als kind, oudste van vier, opgevoed door familie na de vroege dood van zijn moeder en het verdwijnen van zijn vader, was Maximilien Marie Isidore de Robespierre gevoelig en verlegen. Hij hield vogels, verzamelde schilderijen en gravures, droeg graag – ook later – mooie kleren, was ijverig en ambitieus. Zijn volwassen gestalte wordt beschreven als klein (1,60 m), nerveus, slechtziend met een zware bril en een beetje een kattengezicht.

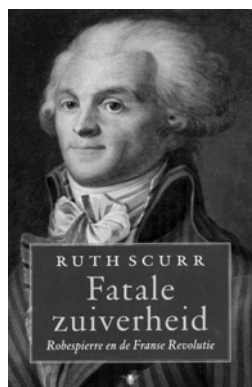
Na het Collège d'Arras, waar hij opviel door vlijt en goede resultaten, kreeg Robespierre op zijn elfde als een van vier leerlingen een studiebeurs voor het Collège Louis-le-Grand in Parijs. Aan dit onderdeel van de Université de Paris hadden beroemdheden gestudeerd als Molière, Voltaire en de markies de Sade. Hij verliet dit in 1781, 23 jaar oud, met een graad in de rechten en een flinke beurs voor de eerste maanden, ging terug naar Arras en vestigde zich als advocaat. Hij woonde daar acht jaar, tot mei 1789 toen hij naar Versailles vertrok als afgevaardigde voor de “Derde Stand” van de provincie Artois in de nieuwgekozen Staten-Generaal. Zijn zuster Charlotte woonde bij hem en verzorgde het huishouden. De jonge advocaat was ambitieus en succesvol, ook bij zijn verdediging van arme mensen. Al gauw werd hij ook benoemd tot rechter in het bisschoppelijk hof van Arras. Hoewel hij tegen de doodstraf was (!) moest die toch nu en dan

worden uitgesproken en dat gebeurde tegen zijn zin. Zijn standpunt werd mede bepaald door de wijze waarop die voltrokken werd: ophanging, al dan niet na marteling op het rad.

Dit was immers nog vóór de uitvinding van dr. Guillotin, die een “snelle en efficiënte” uitvoering garandeerde d.m.v. een vernuftig geconstrueerde valbijl die het slachtoffer in één seconde onthoofdde.

Al jong was Robespierre sterk beïnvloed door de Verlichtingsdenkers; met name vereerde hij Rousseau en diens ideeën over de *volonté générale* (volkssoevereiniteit). Volgens een apocrief verhaal zou Robespierre als jonge student hem nog

kort voor zijn dood in 1778 in Ermenonville een bezoek hebben gebracht. Robespierre werd lid van de Academie van Arras, nam aan prijsvragen deel en vertoonde ook literaire activiteit, schreef gedichten, essays en bloemrijke brieven. Het literair genootschap Rosati nodigde hem uit voor het lidmaatschap, evenals de plaatselijke vrijmetselaarsloge. Voor vrouwen toonde hij weinig belangstelling. Hij is in 1794 ongehuwd en kinderloos gestorven en heeft voor zover bekend nooit een echte relatie gehad. Zijn felle strijd voor recht en rechtvaardigheid uitte zich bijv. in de zaak Dupond (februari 1789), waarin hij een fraai pleidooi tot de koning richtte voor afschaffing van de *Lettres de cachet*, de beruchte arrestatiebrieven waar het Ancien Régime niet zuinig mee was. Ook anderen hadden daar al eerder voor gepleit, zoals Mirabeau in zijn geschrift *Des lettres de cachet et des prisons d'état* (1782). En ook toen al bleek hij integer en onomkoop-

baar, wat hem later de bijnaam *l'Incorruptible* opleverde.

Eind 1788, begin 1789, verkeerde Frankrijk in een ontredderde toestand. Er was een enorme staatsschuld, mede veroorzaakt door het extravagante hofleven van Louis XVI en zijn vrouw Marie-Antoinette. Daarbij speelde een rol dat alleen de Derde Stand, de gewone burgerij, belasting betaalde waar de Eerste en de Tweede Stand, adel en geestelijkheid, van waren vrijgesteld. Pogingen van de koning om de macht van de 13 parlementen in het land, die voornamelijk uit leden van de adel bestonden, in te perken, mislukten, wat voor hem aanleiding was voor het eerst sinds 1614 de *États-Généraux*, de Staten-Generaal, bijeen te roepen. De eerste bijeenkomst daarvan was gepland voor 1 mei 1789 in Versailles. Hiervoor moesten in het hele land verkiezingen worden gehouden. Zijn minister Necker ontwierp een ingewikkelde procedure, waarbij voor de Derde Stand “evenredige vertegenwoordiging” zou gelden. Na twee voorronden in maart 1789 werd Robespierre, die graag de landelijke politiek in wilde, uiteindelijk als vijfde van acht vertegenwoordigers van de Derde Stand in Artois gekozen. De acht stelden alvast een lijst van grieven op en Robespierre schreef er direct een nieuw pamflet voor. Op 30 april 1789 vertrok hij naar Versailles, waar op 4 mei 1789 de *États-Généraux* in een plechtige openingszitting bijeenkwamen. Maar evenredig vertegenwoordigd was de Derde Stand, althans volgens de bevolkingscijfers, zeker niet. In de voltallige vergadering zaten 289 leden van de adel, 302 leden van de clerus en 611 afgevaardigden van de Derde Stand. Bij deze samenstelling eiste de Derde Stand, na controle van de geloofsbrieven, het recht van hoofdelijke stemming i.p.v. een stemming per stand. Dit werd geweigerd, met een impasse tot gevolg. De adel en de geestelijkheid trokken zich terug om afzonderlijk bijeen te komen. Ondanks onderlinge verdeeldheid besloot de Derde Stand onder voorzitterschap van Bailly voortaan apart te vergaderen. In zijn eerste indrukwekkende toespraak deed

Robespierre een laatste uitnodiging aan de twee andere standen om zich bij hen te voegen. Slechts 19 geestelijken gaven daar gehoor aan, waarna de afgevaardigden op 17 juni 1789 hun naam wijzigden in Nationale Vergadering, die opkwam voor de volkssoevereiniteit. In feite was de Revolutie al begonnen.

Louis XVI

Door militair ingrijpen zette de koning de vergadering onder druk. Deze verhuisde naar een naburige kaatsbaan, eigendom van een vriend van dr. Guillotin. Daar werd op 20 juni 1789 de beroemde Eed afgelegd: men zwoer niet uiteen te gaan voor er een grondwet voor het koninkrijk tot stand zou zijn gekomen en het volk in zijn rechten hersteld. Op 27 juni gaf de koning, o.a. na ingrijpen van Mirabeau, toe en beval adel en

geestelijkheid zich bij de Derde Stand te voegen. Desondanks verzamelden zich troepen rond Parijs, waar niet voor het eerst honger heerste, en waar op 11 juli 1789 na het ontslag van Necker als minister een opstand uitbrak. Camille Desmoulins, een vriend van Robespierre, sprak de menigte in de tuinen van het *Palais Royal* vol bezieling toe. Er vormde zich een volksleger van 300.000 patriotten; eenheden van het koninklijke leger en delen van de Zwitserse Garde liepen naar hen over en men beschikte al gauw ook over artillerie. Nog geen 1000 man hiervan bestormden op 14 juli

bestorming van de Bastille

1789 de Bastille, waar op dat moment slechts zeven gevangenen zaten. Het fort, symbool van de koninklijke dwang, werd spoedig ingenomen. Eerder waren al tolpoorten en de stadsmuur vernield en wapenopslagplaatsen geplunderd, e.e.a. niet zonder moorden en lynchpartijen. Sommige

hoofden werden een etmaal lang op piken rondgedragen. Op 15 en 16 juli werden de troepen uit Parijs teruggetrokken. Toen Robespierre en anderen in Versailles de berichten uit Parijs vernamen, bleven zij er vrij laconiek onder: de moorden waren “de wil van het volk”. Al deze gebeurtenissen illustreren hoe de machtsverhoudingen in korte tijd waren omgeslagen.

Op 17 juli 1789 brengt Louis XVI een kort bezoek aan Parijs. Hij wordt opgewacht door

Bailly, nu burgemeester van Parijs, en generaal Lafayette (beroemd om zijn rol in de Amerikaanse Vrijheidsoorlog), commandant van het nieuwe volksleger, de Nationale Garde. De koning wordt toegejuicht maar ook vernederd door het opspelden van de nieuwe rood wit blauwe kokarde. Daarna gaat hij terug naar Versailles, waar de Nationale Vergadering zich de komende weken koortsachtig zal buigen over een nieuwe Grondwet. Maar eerst wordt er in begin augustus besloten alle resten van het feodale regime af te schaffen. Een groot aantal wetten en privileges worden vervallen verklaard en vervangen door nieuwe; zo worden de verplichte tienden voor de Kerk afgeschaft. Er zijn nog weken nodig om e.e.a. uit te werken. Intussen is Mirabeau voorgegaan in het afbreken van de Bastille – van de resten maakt men souvenirs. Overal in het land zijn er nu plunderende menigten, op zoek naar werk en eten, opstanden die hardhandig worden onderdrukt door de nieuw opgerichte afdelingen van de Nationale Garde.

Op 26 augustus 1789 vindt afkondiging plaats van de *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, zo ongeveer het belangrijkste document dat de Franse Revolutie heeft opgeleverd (het wordt niet door Ruth Scurr in haar boek vermeld!) Maar honger en gebrek zijn er niet meteen mee opgeheven. Op 5 oktober trekt een uitzinnige menigte van meest vrouwen van Parijs naar Versailles, waar zij voedsel eisen. In de paleizen was net een groot feest gevierd voor een regiment dat de lijfwacht kwam versterken. De menigte dringt door tot in het paleis en hoewel de Nationale Garde met 20.000 man onder leiding van Lafayette niet al te snel arriveert, stemt de koning toe in terugkeer naar Parijs. Hij wordt temidden van een menigte van naar schatting 60.000 mensen in triomf naar de hoofdstad gevoerd en neemt daar met zijn gezin op 7 oktober zijn intrek in de Tuilerieën. Jean-Paul Marat geeft er in zijn krant *l'Ami du peuple* een kleurrijk verslag van. De Nationale Vergadering blijft nog tot 15 oktober in Versailles maar komt op 17 oktober 1789 voor

het eerst in Parijs bijeen, aanvankelijk in het aartsbisschoppelijk paleis, later in de Manège, niet ver van de Tuilerieën. Natuurlijk verhuist ook Robespierre naar Parijs, waar hij in de Marais een woning huurt.

In de verhitte debatten over een nieuwe Grondwet komt ook de rol van de koning ter sprake. Mirabeau is voor een absoluut veto dat hem bij wetsontwerpen toekomt, Siéyès en Robespierre zijn slechts voor een suspensief, een opschortend, veto. Dit laatste voorstel wordt uiteindelijk met 673 tegen 325 stemmen aangenomen: de volkssoevereiniteit moet het laatste woord hebben. Het zou nog tot september 1791 duren voor de Grondwet ter instelling van een constitutionele monarchie wordt aangenomen. In de eerste helft van 1790 wordt hard gewerkt aan hervorming van de rechtspraak. Ook komt een bestuurlijke herindeling van het hele land tot stand in 83 departementen die tot de huidige dag bestaan. De gemeentebesturen worden gereorganiseerd. De gilden worden afgeschaft en er wordt een soort getrap

censuskiesrecht ingevoerd. Op 19 juni 1790 wordt de erfelijke adel opgeheven, wat een eerste emigratiegolf op gang brengt. Veel kerkelijke bezittingen worden onteigend. In mei 1790 houdt Robespierre ook een betoog voor afschaffing van het celibaat. De eerste verjaardag van de val van de Bastille wordt op 14 juli 1790 luisterrijk gevierd. Intussen hebben zich clubs gevormd van Jakobijnen (naar het klooster van Saint-Jacques) met Robespierre als prominent lid van de Parijse afdeling. Zij zullen in het verdere verloop van de Revolutie een belangrijke rol spelen.

Robespierre's reputatie groeit, hij ontvangt veel post en wordt

steeds bekender, maar tevens komt steeds vaker zijn paranoïdie tot uiting. Naast hem treden Danton, Desmoulins en Saint-Just meer en meer op de voorgrond.

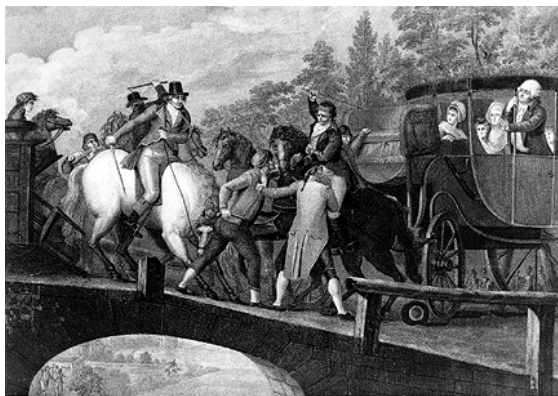
Begin 1791 wordt Mirabeau voorzitter van de Nationale Vergadering, maar al gauw wordt hij ernstig ziek en sterft hij op 2 april 1791, door velen betreurd. Hoewel hij een kleurrijke figuur was en in al zijn revolutionaire gezindheid geneigd tot compromissen, in tegenstelling tot Robespierre, lijkt het of er na zijn

Déclaration des droits de l'homme et du citoyen

dood voor de laatste meer ruimte komt. Zijn invloed groeit nog steeds en hoewel hij tegen de doodstraf is wordt op 3 juni 1791 een nieuw Wetboek van Strafrecht aangenomen dat deze wel degelijk kent. Intussen zijn in de Nationale Garde ook resten van het beroepsleger opgenomen.

De koninklijke familie, opgesloten in de Tuilerieën waar de Parijse bevolking vrijwel letterlijk naar binnen kan kijken, voelt zich meer en meer belaagd. Zij beramen een vlucht naar het oosten, in een poging het Oostenrijkse leger te bereiken, maar worden mede door een onhandige voorbereiding tegengehouden bij Varennes in Lotharingen. Men brengt de koetsen in triomf terug naar Parijs (21-25 juni 1791), wat aan de positie van de koning veel afbreuk doet. Na de tweede herdenking van 14 juli schorst de Nationale Vergadering hem dan ook als regerend

de koninklijke familie aangehouden bij Varennes

vorst en er wordt een petitie voor zijn afzetting ingediend. Na toenemende onrust in Parijs vindt op 17 juli op het Champ de Mars een bloedbad plaats met in totaal 150 doden. Ook Robespierre loopt gevaar. Hij trekt inderhaast bij de hem zeer toegedane familie van de meubelmaker Duplay in, waar hij tot zijn dood in 1794 zal blijven.

Eindelijk is in september 1791 de Grondwet gereed; deze wordt mede door Louis XVI ondertekend. Tevoren is bepaald dat afgevaardigden in de Nationale Vergadering niet zonder meer in de nieuwe volksvertegenwoordiging zullen worden opgenomen, zij moeten daarvoor opnieuw worden gekozen.

Robespierre trekt zich nu als ambteloos burger terug voor een soort vakantie in Arras, daar feestelijk ingehaald door zus Charlotte, broer Augustin en veel burgers van de stad. Eind november 1791 is hij terug in Parijs en wordt daar voorzitter van de Jakobijnenclub, waar hij geleidelijk al zijn energie in steekt. Zo houdt hij daar in februari 1792 een lange rede over, o.a., nieuw op te zetten onderwijs en vertrouwen in het volk. Er dreigt oorlog met Oostenrijk, maar op 1 maart 1792 sterft keizer Leopold II, broer van Marie-Antoinette, precies op de dag dat het door Frankrijk

gestelde ultimatum afloopt. Niettemin wordt aan zijn opvolger, Frans II, op 20 april 1792 de oorlog verklaard, en in juni ook aan Pruisen. In de eerste maanden verloopt de oorlog ongunstig voor Frankrijk, pas later keren de kansen. Robespierre richt een eigen krant op, *Le Défenseur de la Constitution*. Zijn vijand Brissot doet hetzelfde met *Le Républicain*. Na toenemend ongenoegen over veto's van de koning dreigt opnieuw een volksopstand. Eind juli 1792 arriveren 20.000 man van een nieuw gevormd federaal leger in Parijs; ze zijn

afkomstig uit Marseille en zingen een nieuw lied, de Marseillaise. Op 9 augustus breekt de opstand daadwerkelijk uit; de volgende dag worden de Tuilerieën bestormd. Het koninklijk gezin vlucht naar de lokaliteiten van de Nationale Vergadering en wordt later opgesloten in de Temple. De koning wordt voorlopig

geschorst.

De legers van Oostenrijk en Pruisen rukken verder op, dieper Frankrijk in, en bedreigen Parijs: de revolutie loopt gevaar. Onder die druk vinden tussen 2 en 5 september 1792 gruwelijke moordpartijen plaats met in totaal meer dan 1000 slachtoffers. Bij deze septembermoorden komen veel priesters om, maar ook zwakkeren uit de samenleving, berecht door provisorische tribunalen van sansculotten. Robespierre blijft er vrij nuchter onder, maar dringt er wel op aan een officieel Revolutionair Tribunaal in te stellen. Dit veroordeelt tot eind 1792, 28 mensen ter dood, te voltrekken met het nieuwe middel, de guillotine. Later in september roept Danton op het Champ de Mars duizenden vrijwilligers op, die samen met de Nationale Garde op 20 september 1792 de Pruisisch-Oostenrijkse legers verslaan bij Valmy. Op diezelfde dag komt in Parijs voor de eerste maal de Nationale Conventie bijeen, de nieuwe volksvertegenwoordiging die door alle mannen boven 21 jaar na getrapte verkiezingen gekozen is. Van de 749 leden komen er 24 uit Parijs met Maximilien de Robespierre als nr. 1, daarna Danton als nr. 2 en voorts Camille Desmoulins (nr. 6), Jean-Paul Marat (nr. 7), Augustin de Robespierre (nr. 19) en de

beroemde schilder-tekenaar J.-L. David als nr. 20. Charlotte en Augustin verhuizen van Arras naar Parijs en trekken net als hun oudere broer in bij de familie Duplay.

Het nieuwe parlement wordt op 21 september 1792 officieel geopend en een van de eerste daden is het afschaffen van de monarchie. Al gauw tekenen zich partijen af: de Jakobijnen, merendeels hoog gezeten op de tribunes in de Manège, vandaar de benaming *montagnards*, voorts de groep van Pétion, Brissot en anderen waarvan velen uit de Gironde afkomstig zijn, daardoor Girondijnen genoemd, met tussen hen in *la Plaine*, de vlakte, merendeels bestaande uit nieuwgekozenen. In plaats van zijn oude krant geeft Robespierre nu de *Lettres à ses commetants* uit, waarin vooral zijn vrees voor interne en externe vijanden van de revolutie – niet helemaal zonder grond overigens – en zijn kritiek op despotisme en absolutisme tot uiting komen. Rousseau's *Contrat social* is zijn voorbeeld. In deze nieuwe volksvertegenwoordiging wordt hij nogal fel aangevallen, maar Danton en Marat nemen het voor hem op. Uiteindelijk triomfeert hij en worden Louvet en Brissot, die hem aanvielen, geroyeerd als lid van de Jakobijnenclub. Uitgeput trekt hij zich korte tijd terug en verschijnt pas eind november weer in de Nationale Conventie, waar Mirabeau wegens royalistische neigingen die nu pas aan het licht komen, postuum onteerd wordt.

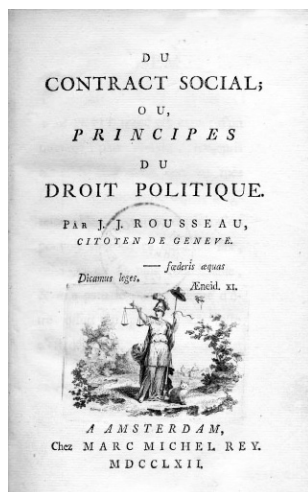
Men beraadt zich over wat er met de ex-koning moet gebeuren. Moet er een proces komen, met een eventueel doodvonnis als uitkomst? Robespierre pleit op 3 december 1792 in een briljante rede voor een snel besluit om de ex-koning zelfs zonder proces ter dood te brengen – dat is de gerechtigheid van het volk. Na verhoren van Louis XVI voor de Conventie en pleidooien van zijn advocaten (26 december) en nadat een nationaal referendum (een voorstel van de Girondijnen) is afgewezen wordt de ex-koning op 14 januari 1793 unaniem door de Conventie schuldig verklaard. Bij een stemming over het vonnis kiest de kleinst mogelijke meerderheid (361 van 721 stemmen) voor de doodstraf, die op 21 januari 1793 d.m.v. de guillotine voltrokken wordt. Robespierre is er niet bij aanwezig.

Het nieuws van de executie reist al snel door Europa en Amerika en wekt overal verontwaardiging op. Intussen zijn de Franse legers ook na Valmy en Jemappes aan de winnende hand, ze veroveren de Oostenrijkse Nederlanden (ruwweg het huidige België) en trekken naar de Rijn en de Alpen. Op 31 januari 1793 wordt de oorlog verklaard aan Engeland en de Republiek der Verenigde Nederlanden, in maart 1793 ook aan Spanje. Het Revolutionair Tribunaal wordt door Danton heropgericht (op 10 maart 1793); het kent 12 juryleden met als openbare aanklager de later beruchte Fouquier-Tinville. Beroep tegen hun vonnissen is niet mogelijk. Weer zijn er voedselrellen in Parijs, de *enragés* lopen voorop. De krijgskansen keren opnieuw: na de slag bij Neerwinden op 18 maart 1793 moeten de Franse legers terugtrekken. Hun bevelhebber is generaal Dumouriez, die begin april overloopt naar de Oostenrijkers.

De Nationale Conventie stelt 2 commissies in die enkele maanden later, in de periode van de *Terreur*, een belangrijke rol zullen spelen: het *Comité de Salut Public* van 9 leden en het grotere *Comité de Sureté Générale*. Er wordt een algemene dienstplicht afgekondigd met een eerste lichting van 300.000 man, waarbij uit elk van de 83 departementen vaste quota worden opgeroepen. Overal in het land breken opstanden uit, o.a. in de Vendée. De Girondijnen beschuldigen Robespierre van dictatuur,

maar krijgen de schuld van het verraad van Dumouriez en er is ook een geschil over privébezit. Acties van een aantal Girondijnen leiden o.a. tot de arrestatie van Marat, die door het Revolutionair Tribunaal al snel wordt vrijgesproken. In mei 1793 beginnen tegenacties van de Parijse bevolking, waarna op 2 juni 1793 de Girondijnen uit de Nationale Conventie worden gezet; ze worden gearresteerd of vluchten.

Debatten over een nieuwe republikeinse Grondwet leiden op 10 juni 1793 tot het indienen van een ontwerp van Jakobijnse snit met veel ideeën van Robespierre. Na een landelijk referendum wordt het met grote meerderheid aangenomen. Er is echter een zogenoemde federalistische opstand gaande in 60 van de 83 departementen. Op 13 juli 1793

wordt Marat in zijn Parijse woning vermoord door Charlotte Corday, een jonge vrouw uit het Girondijnse bolwerk Caen. Zijn begrafenis is een soort volksfeest, wat Robespierre nors en jaloers stemt. Op 17 juli 1793 eindigt Charlotte Corday haar leven onder de guillotine.

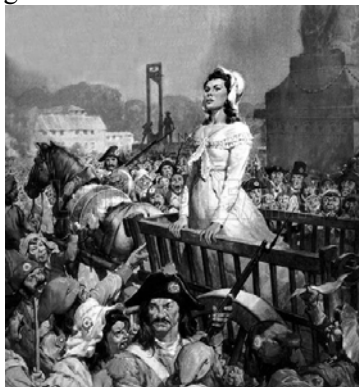
Op 27 juli 1793 wordt Robespierre eindelijk gekozen in het *Comité de Salut Public*, dat nu tot 12 leden is uitgebreid en tot zijn val, precies een jaar later, vrijwel ongewijzigd zal blijven. Men kan deze datum als het feitelijke begin van de *Terreur* beschouwen.

De nieuwe Grondwet wordt kort na zijn invoering weer opgeschort. In de weken erna onderdrukken de Jakobijnen met veel geweld en gruwelijke massa-executies de opstanden in Lyon en de Vendée. Volgens Robespierre mag er “geen genade voor contra-revolutionairen” zijn. Eind augustus valt de zuidelijke marinebasis Toulon in Engelse handen. Hébert is met zijn krant *Le Père Duchesne* de opvolger van Marat's *l'Ami du Peuple*.

De Nationale Conventie, thans onder (tijdelijk) voorzitterschap van Robespierre, ontziet zich niet op 5 september 1793 de *Terreur* tot “de orde van de dag” te verklaren. Het Revolutionair Tribunaal wordt uitgebreid tot 4 Kamers, waarvan de rechters en juryleden benoemd worden door de beide Comités. Dan wordt op 17 september de beruchte “Wet op de Verdachten” aangenomen, die o.a. een zogenaamd certificaat van civisme verplicht stelt. Een onmenselijke repressie begint. Men schat het totale aantal officieel veroordeelden, vrijwel altijd gevolgd door de doodstraf onder de guillotine, op 16.000, maar in feite waren het er meer. Als een van de slachtoffers van de *Terreur* kan ook Marie-Antoinette worden beschouwd, de ex-koningin die na een kort proces ter dood wordt veroordeeld en op 16 oktober 1793 onthoofd wordt. Over het lot van haar zoontje, een wees die slecht behandeld wordt (*l'Enfant du Temple*) is tot op de huidige dag onzekerheid blijven bestaan.

Intussen zijn de Franse legers weer succesvol tegen de buitenlandse mogendheden en Toulon wordt heroverd op de Engelsen. Binnenlands verheugt de jacht op Girondijnen, onder wie Brissot, wiens ideeën nauwelijks verschillen van die van Robespierre. De processen tegen

hen beginnen op 24 oktober 1793 en eindigen met hun executie onder de guillotine op 31 oktober. Er wordt een nieuwe kalender

Charlotte Corday op weg naar het schavot

ingevoerd, uitgaande van twaalf maanden met namen ontleend aan het weer en het landleven. Elke maand telt driemaal tien dagen; de overschietende vijf (of zes) losse dagen, de “sansculottiden”, volgen aan het eind van het jaar. De invoering van deze nieuwe tijdrekening geschiedde met terugwerkende kracht: het jaar I begon op 22 september 1792, zodat men nu al in het jaar II leefde. Dit systeem, dat nooit algemene erkenning

kreeg, zou in 1806 onder Napoleon weer worden afgeschaft.

Bij de nu triomferende Jakobijnen trad meer en meer een factiestrijd op. Zo voerde Robespierre met Danton en Desmoulins actie tegen Hébert, die in de Notre Dame een ceremonie had georganiseerd voor de Rede, in de persoon van een mooie jonge vrouw die iedereen kuste. Op 4 december 1793 nam de Conventie een wet aan die de centralisering nog versterkte: het hele land was voortaan verantwoording schuldig aan het *Comité de Salut Public*, ook de 48 secties waarin Parijs was verdeeld. De *terreur* woedde voort. Camille Desmoulins richtte een nieuwe krant op, *Le vieux Cordelier*, waarin hij, mede gezien de overvolle gevangenissen door de nieuwe wetten, voor barmhartigheid pleitte. Dat viel niet goed bij Robespierre, die hem en anderen uit de Jakobijnenclub zette (januari 1794). Uitgeput door ruzies, spanningen en drukte stort Robespierre in en blijft van 10 februari tot 12 maart 1794 ziek thuis. Dan laat hij zijn vriend Saint-Just, die in Straatsburg en Lille als commissaris van de Conventie een schrikbewind heeft gevoerd, terugroepen naar Parijs om hem te helpen.

Opnieuw pleit hij in een lange rede voor een deugdzame samenleving van gelijke, serieuze patriotten, en de *Terreur* (op basis van deugd!) is het wapen van het volk tegen binnen- en buitenlandse vijanden. In maart 1794 moeten de Hébertisten het ontgelden: na arrestatie op grond van vermeende plannen voor een opstand in Parijs worden 19 van de 20 op 24 maart ter dood veroordeeld en geëxecuteerd. Maar twee dagen daarvoor heeft het *Comité de*

Salut Public ook arrestatiebevelen doen uitgaan tegen Danton, Desmoulins, Fabre d'Eglantine die de nieuwe kalender ontworpen heeft, en andere medestanders van Danton. Ook zij worden beschuldigd van een samenzwering, tien anderen van zwendel met de *Compagnie des Indes*. Op 2 april 1794 begint hun proces voor het Revolutionair Tribunaal; hun verdediging wordt door een nieuw decreet onmogelijk gemaakt. Zij allen krijgen een doodvonnis en worden guillotineerd op 5 april 1794. Lucile, de jonge vrouw van Camille Desmoulins, ondergaat een week later hetzelfde lot.

Inmiddels zijn op 1 april 1794 de bestaande ministeries vervangen door twaalf uitvoerende commissies, waarvan tien in feite onder controle van Robespierre staan. Ook is zijn invloed in de Commune van Parijs toegenomen. De weg is vrij voor een ongebreidelde dictatuur. Op 15 april 1794 verscherpt de Nationale Conventie de wetten voor ordehandhaving; dit is voornamelijk het werk van Saint-Just. Buitenlanders en voormalige leden van de adel (voor zover nog aanwezig) worden uit Parijs en steden langs de grens verbannen. Robespierre's paranoïdie neemt nog voortdurend toe, hij ziet overal vijanden en in de gevangenis van Parijs zijn bijna 7000 arrestanten opgesloten. In een lange rede in de Conventie op 7 mei 1794 pleit hij voor zedelijke ontwikkeling van het volk, verdedigt traditionele familiewaarden, verklaart dat de Terreur alleen schuldigen treft (ook Danton!), gelooft in god en de onsterfelijke ziel en spreekt zich uit tegen het atheïsme en atheïsten. Op zijn aandringen, stelt de Conventie een erediens voor het Opperwezen in op elke 10de dag, de rustdag na 9 voorafgaande werkdagen. Om elk spoor van de monarchie uit te wissen wordt ook de zuster van de koning, madame Elisabeth, in mei 1794 naar de guillotine gevoerd. De negenjarige kroonprins in de Temple wordt uitermate slecht behandeld. Er vinden ook daadwerkelijk twee moordaanslagen op Robespierre plaats, waarvan de laatste, door Cécile Renault, mogelijk geësceneerd is. Hoe dan ook is zijn argwaan niet geheel zonder grond.

Zijn triomf beleeft hij als op 8 juni 1794 het Feest van het Opperwezen wordt gevierd, door Robespierre zelf beschouwd als de mooiste dag van zijn leven. Er zijn in Parijs wel 500.000 mensen op de been, feestelijk gekleed; ook de huizen zijn versierd; het Champ de Mars is het middelpunt.

Direct daarna, op 10 juni 1794, worden er wetten aangenomen om het Revolutionair Tribunaal te ondersteunen tegen vijanden van het volk en de Revolutie. Ook de meest triviale aanklachten gelden en er is geen verdediging mogelijk. Tussen 10 juni en 27 juli 1794 bereikt de Terreur haar hoogtepunt met 1376 ter dood veroordeelden, alleen al in Parijs.

De Terreur werd gekenmerkt door een rabiate willekeur. Tot de bekendste slachtoffers hoorden, naast de al genoemde, bijvoorbeeld de scheikundige Lavoisier, naar wie later de wet van het behoud van de stof is genoemd en die het ongeluk had dat hij pachter van belastingen onder het Ancien Régime was geweest, en generaal de Beauharnais, die als commandant van het Rijnleger mede schuldig werd verklaard aan de overgave van de stad Mainz in juli 1793; zijn weduwe Joséphine hertrouwde in 1796 met Napoleon Bonaparte. Maar daarnaast zijn er de tallozen wier namen niet voortleven zoals de hunne. Ruth Scurr opent haar boek heel sterk met een brief van Robert

Peel, de Britse premier, die in 1835 zijn vriend John Wilson Croker aanmoedigde een geschiedenis van de Franse Terreur te schrijven. Vele getuigen waren immers nog in leven! Het is er nooit van gekomen, maar Croker beschikte wel over een lijst van alle slachtoffers die aangeklaagd en guillotineerd waren. Hij schreef er later alleen een artikel over. Ik citeer uit die lijst:

- 22 in armoede levende vrouwen, onder wie veel weduwen, wegens het doorspelen van "plannen van fanatici, aristocraten, priesters en andere agenten van Engeland";
- Jean Baptiste Henry, 18 jaar, kleermakersknecht, wegens het omzagen van een vrijheidsboom;
- Henriette Françoise de Marboeuf, 55 jaar, wegens het hamsteren van voorraden;

- Jean Sauvage, 34 jaar, wapensmid, Françoise Loizelier, 47 jaar, hoedenmaakster, en anderen, wegens bepaalde teksten;
- Geneviève Gouvon, 77 jaar, naaister, wegens diverse samenzweringen;
- François Bertrand, 37 jaar, wegens de productie van zure wijn, nadelig voor de volksgezondheid;
- Marie Angelique Plaisant, naaister, wegens de uitroep: “De natie kan me geen reet schelen!”

Zo worden er op 17 juni 1794, 61 doodvonnissen onder de guillotine voltrokken, op 7 juli zijn er 67 executies, op 9 juli nog eens 60, en slechts op 4 dagen (waaronder 14 juli) zijn het er minder dan 28. Bijna alle processen (zonder verdediging!) voor het Revolutionair Tribunaal eindigen in een terdoodveroordeling. Geleidelijk ontstaan er meer conflicten in de beide Comités, maar ook met andere afgevaardigden in de Conventie. Zo komt Robespierre in aanvaring met Fouché, de beul van Nevers en Lyon, een militante atheïst die de spot dreef met het Feest van het Opperwezen. Robespierre staat nu ook aan het hoofd van het Bureau de Surveillance, een soort politiedienst, eerder opgezet door Saint-Just, en hij zorgt voor een netwerk van vrienden op allerlei posten. Zelfs zijn huisbaas, Maurice Duplay, wordt benoemd als lid van het Revolutionair Tribunaal. En naast vijanden van het volk, van de natie en van de Revolutie wil hij nu ook “valse patriotten” bestrijden. Hij is inmiddels geen voorzitter van de Nationale Conventie meer.

Eind juni 1794 heeft het leger bij Fleurus een grote overwinning op de Oostenrijkers behaald: Frankrijk is voorlopig veilig. De vijfde verjaardag van de Revolutie wordt op 14 juli gevierd met een groot Broederschapsmaal voor de burgers van Parijs. Robespierre neemt er niet aan deel en viert die dag in de Jakobijnenclub.

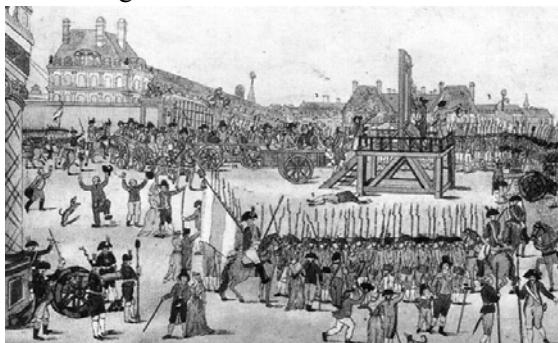
Kort daarna wordt een lijst ontdekt van namen van personen die *l'Incorruptible* zouden willen laten arresteren en berechten, o.a. Fouché, Tallien en Vadier staan erop, maar op last van het Comité de Sûreté Générale wordt de opsteller ervan op 21 juli 1794

zelf gearresteerd. De conflicten met het Comité de Salut Public verheugen; Saint-Just en Barère proberen vrede te stichten. Robespierre trekt zich drie dagen op zijn kamers bij de familie Duplay terug om een lange rede voor de Nationale Conventie voor te bereiden, die hij op 26 juli 1794 uitspreekt. Later zal blijken dat het zijn laatste is geweest.

In heftige discussies, ook de dag daarna bij een rede van Saint-Just, blijkt dat hij en zijn vrienden hun hand hebben overspeeld. Er is tumult, geroep “*À bas le tiran!*” wanneer Robespierre het woord wil nemen en ten slotte stemt de Nationale Conventie voor de arrestatie van hem en vier medestanders: zijn broer Augustin, Saint-Just, Couthon en Lebas; de (partijdige) voorzitter van de Conventie, Collot d’Herbois, leest hun de les.

In de middag en avond van 27 juli 1794 komt de Commune van Parijs in opstand, maar slechts 13 van de 48 secties sturen gewapende mannen naar het Hôtel de Ville waar het vijftal met Hanriot, voorzitter van de Commune, naar toe heeft kunnen vluchten en waar zij het verdere verloop afwachten. Zij worden door de beide Comités vogelvrij verklaard. Robespierre en de anderen sturen nog proclamaties en arrestatiebevelen aan de hun trouw gebleven secties – het doet denken aan Hitler in de Führerbunker in Berlijn, belegerd door de Russen, zo’n anderhalve eeuw later – totdat in de vroege uren van 28 juli soldaten van de Conventie binnenvallen om hen gevangen te nemen. Robespierre loopt een schotwond op die zijn linker onderkaak verbrijzelt (mogelijk een poging tot zelfdoding), anderen raken gewond of springen uit het raam. Men voert Robespierre liggend op een plank naar het Comité de Salut Public in de Tuilerieën. Hij bloedt hevig en is half bewusteloos; een arts legt een groot verband aan. Hij draagt zijn mooie hemelsblauwe jas die hij ook op zijn

gloriedag, 8 juni, aan had. Later die ochtend gaan de arrestanten naar het Revolutionair Tribunaal. Augustin Robespierre en Lebas zijn dan al dood, Maximilien Robespierre en Couthon gewond, alleen Saint-Just is ongedeerd. De drie worden tegelijk met 17

de terechtstelling van Robespierre

andere arrestanten, onder wie Hanriot, berecht, ter dood veroordeeld en 's avonds in karren – net als al degenen die hen zijn voorgegaan – naar de Place de la Révolution gebracht waar de guillotine staat opgesteld. Volgens een ooggetuige zou een vrouw uit de menigte zich aan de zijkant van de kar waarin Robespierre zat hebben opgetrokken en hem hebben toegevoegd: “Monster uit de hel, ik verheug me bij de gedachte aan jouw straf! Ga nu, slechterik, ga omlaag in je graf, beladen met de vervloekingen van de vrouwen en moeders van Frankrijk”. Zo kwam er een einde aan het leven van een man die, hoe uitgesproken hij zijn visie ook verdedigde, zelfs voor zijn vrienden als ondoorgrondelijk gold.

Na zijn dood kwam de Revolutie in rustiger vaarwater. Er trad een reactie in, de Terreur-wetten werden afgeschaft en de Conventie stelde een nieuwe Grondwet op. In oktober 1795 onderdrukte de jonge generaal Bonaparte een royalistische op-stand, waarna de Conventie zichzelf ontbond en het nog door haar inge-stelde Directoire aantrad, met een Wetgevend Lichaam van twee Kamers. Na een staatsgreep op 18 Brumaire van het jaar VIII (9 november 1799) werd het Direc-toire opgeheven en trok Napoleon als “eerste consul” alle macht aan zich.

Deze hele ontwikkelingsgang van 1789 tot 1794, waarvan in dit bestek alleen de hoofdlijnen kunnen worden weergegeven, laat zien hoe een gerechtvaardigde omwenteling geleidelijk kan overgaan in een meedogenloze dictatuur. “De Revolutie

eet haar eigen kinderen op” is een veel geciteerde uitspraak van Wolfgang Leonhard, die als ex-communist wist waarover hij het had. En het lijkt wel of de Franse Revolutie als blauwdruk heeft gediend voor de Russische van 1917, Duitsland na 1933, China na 1949 en vele andere daarna: dezelfde termen, dezelfde wetten, dezelfde “zuiveringen”, processen en doodvonnissen. Alleen concentratiekampen ontbraken nog in het laat achttiende-eeuwse Frankrijk.

Niet dat deze gang van zaken zich voor het eerst vertoonde. Het hoeft echter niet zo te gaan. Niet iedere machtsstrijd eindigt in een schrikbewind. Alleen wanneer rede en gematigdheid het afleggen tegen maar al te menselijke emoties zoals machtswellust, haat, wraakzucht, fanatisme, sadisme en meer van dat moois, kan het van kwaad tot erger gaan, kunnen zich door mensen aangerichte catastrofes voordoen waarbij die van tsunami's, aardbevingen en vulkaanuitbarstingen in het niet vallen. Oorlog en burgeroorlog zijn nog

irrationeler, want voor het ontstaan van revoluties is meestal nog wel begrip op te brengen.

Blijft de oude, intrigerende vraag wie of wat voornamelijk het verloop van de geschiedenis bepalen, de personen of de omstandigheden, “het systeem”. Naar mijn mening zijn het beide, is er meestal sprake van een wisselwerking. Zij beïnvloeden elkaar en zijn onverbrekkelijk met elkaar verbonden.

Leren mensen van de geschiedenis? Nee, eigenlijk nooit.

Ruth Scurr, de schrijfster van *Fatale Zuiverheid*

Vrij man van een vrijdenkende vrouw

Nelleke Noordervliets roman achter de Anton Constandselezing van 2012

ANTON VAN HOOFT (1943) klassiek historicus te Nijmegen en voorzitter van de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte

*‘O, daarom gaat ze over ze die tegendraadse zeventiende-eeuwse denkers spreken: Franciscus van den Enden, Adriaan Koerbagh en Spinoza.’ In het e-post-gesprek dat ik met Nelleke Noordervliet had, is als onderwerp voor haar Anton Constandse Vrijdenkerslezing 2012 uit de bus gekomen: **Tegen de stroom in**. Onder die titel zal zij diverse vrijdenkers uit het verleden de revue laten passeren. Toen ik de vooraankondiging voor de belangrijkste verenigingsactiviteit zat te componeren, zag ik bij het raadplegen van haar persoonlijk gegevens dat ze net een historische roman had gepubliceerd: *Vrij man*. Het leven van Menno Molenaar. *Spoorslags* besteld. De*

boekhandelaar kwam het werk persoonlijk bezorgen – om te bewijzen dat hij een internetbestelling even snel als bol.com kan uitvoeren (en zonder extra bestelkosten! Steun de lokale boekhandel door daar uw boeken via het internet te bestellen).

€ 25 voor 483 pagina's leesplezier was zeker niet te veel (en ik had 5 euro goedkoper uit kunnen zijn als ik de paperbackeditie had gekocht en € 9 bij het e-book). Binnen luttele dagen had ik het kloeke werk van een vaardig schrijfster uit. Zoals de ondertitel belooft, volgen we het leven van ene Menno Molenaar, een Rotterdammer zoals Noordervliet. Net als zij komt hij uit een eenvoudig milieu, maar ook hij ziet kans in Leiden te gaan studeren. Het moest wel theologie zijn vanwege de beurs van de Staten van Holland. De twijfels die hij al als jongen had meegekregen van zijn vader, slaan in Leiden om in verwerping van godsgeloof en in liederlijk gedrag. Uit de Leidse zelfkant wordt hij gered door een Engelse lakenhandelaar die hem in staat stelt de vakken van zijn keuze te studeren: medicijnen en recht. Achteraf leert de lezer dat hij die begunstiging wel heeft moeten betalen met het verlenen van seksuele diensten. Molenaar heeft in zijn Leidse tijd kennisgemaakt met allerlei figuren die de Hollandse Verlichting vertegenwoordigen, onder wie Spinoza en Koerbagh. Als afgestudeerd jurist weet hij zich op te werken tot de vertrouwde klerk van Jan de Witt. Zo wordt ook een flink stuk geschiedenis van het Eerste Stadhouderloze Tijdperk (1650-1672) tot leven gewekt. Zat van de politieke intriges valt Molenaar weer terug op zijn medische bekwaamheden en duikt onder in de Haagse zelfkant. Zijn Engelse 'begunstiger' wil hem financieel en politiek helemaal aan zich binden, maar dan rebelleert Molenaar en steekt hij zijn 'beschermers' dood. Hij vlucht naar Noord-Amerika, naar het gebied van het juist Engels geworden New York, waar de Nederlandse aanwezigheid nog stevig is. Daar probeert hij zijn republikeinse idealen in de praktijk te brengen, bereikt een zeker maatschappelijk aanzien, maar gaat uiteindelijk ten onder. Wat blijft is zijn vrijheid van denken. Als een soort hippie leeft hij voort. En zo ontmoet de schrijfster hem bij Woodstock. Ze haalt hem zelfs naar Nederland. Over deze literaire manoeuvre moest ik wel glimlachen: hoe zou de paranoïde

grenscontrole van de VS ooit een onbekende vreemdeling zonder papieren laten passeren? Toen ik onlangs 'The Land of the Free' bezocht was ik geschokt door de vernederingen die je als bezoeker tegenwoordig moet ondergaan. Noordervliet leidt Molenaar rond langs

plaatsen die voor beiden betekenis hebben en probeert hem zijn geheimen te ontfutselen. Uiteindelijk gaan ze samen weer terug naar de VS.

Over het anachronisme in de plot heb ik wel mijn twijfels. Ook zijn de vergelijkingen mij soms wat te bloemrijk: woorden die slechts 'putjes slaan in het bleke deeg' bij een opponent en een verlangen dat Molenaar 'tussen zijn handen koe-sterde als een vlam tegen de wind'. Deze verfraaiingen vallen wat uit de toon in het verhaal dat nuchter en

veelzijdig wordt verteld: de talrijke personages worden door middel van eigen getuigenissen aan het woord gelaten, wat hun meer reliëf geeft en overtuigender maakt.

Vrij man brengt een belangrijk stuk Nederlands verleden tot leven. De lezer die vertrouwd is met de periode krijgt veel momenten van blijde herkenning. Degene die de geschiedenis niet zo paraat heeft, maakt op aangename wijze kennis met een fascinerend tijdvak. Bij mijn lof voor de historische kwaliteit moet ik denken aan wat mijn zoon Kristiaan van acht laatst zei. Hij is ook dol op historische romans, in zijn geval ridderverhalen. 'Maar, pap, het moet wel een beetje kloppen, anders heb je er niets aan.'

Leerzaam is *Vrij man* stellig. Deze leerzaamheid verwacht ik nog meer van Noordervliets lezing op 13 oktober. En het zal niet alleen over het verleden gaan. Ze heeft aangekondigd te willen nadenken over de relatie tussen modernisering en vrijdenken: hoe komt het dat in tijden van onstuimige vooruitgang mensen zo graag terugvallen op romantiek en religie?

We voorzien zoveel belangstelling dat we, net als vorig jaar bij Plasterk, de aula van de Utrechtse universiteit hebben gehuurd.

Houdt u de berichten over aanmelding in de gaten – vorig jaar moesten we mensen de deur wijzen.

Richard Dawkins – De betoverende werkelijkheid

ENNO NUY (1950, Aerdt) is ondernemer; was van 2007-2011 hoofdredacteur van 'De Vrijdenker'

In De betoverende werkelijkheid gaat Dawkins in op een aantal verschijnselen die we allemaal kennen en doorgaans voor lief nemen. Er is dag en nacht, er zijn hemellichamen, er is de regenboog, er zijn aardbevingen en wat al niet meer. Sommigen hebben geen flauwe notie waar deze natuurverschijnselen allemaal vandaan komen en hebben daar ook geen belangstelling voor. Zij nemen graag genoeg met mythes en sprookjes. Voor wie toch verder wil graven vertelt Dawkins na de mythes wat er nu écht aan de hand is met dag en nacht, de hemellichamen en de regenboog.

Zo verhaalt hij van werkelijkheid en magie, van evolutie als verandering in de genen-voorraad. Hij vertelt over talen en hoe die uit elkaar groeien, net als soorten en leden van populaties. En hoe fysieke barrières zoals bergen, rivieren en zeeën daarbij een grote rol spelen.

Natuurlijke selectie, de grote ontdekking van Darwin, leert ons dat de evolutie gestuurd wordt door overlevingsdrang. Een gen is een goede overlever wanneer het bijdraagt aan het vermogen van het lichaam waarin het zich bevindt om te overleven, zich voort te planten.

Hij vertelt over atomen, moleculen, vaste stof, vloeistof en gas. Als je een atoom verder opdeelt, is het kleinere deel niet meer hetzelfde element. Het aantal protonen en elektronen bepaalt immers de soort.

Als je een atoom verder opdeelt, sleutel je aan het aantal elektronen en dus aan het bepalende karakter van zo'n deeltje. Atomen bestaan uit een kern met eromheen zoevende elektronen. De afstand tussen afzonderlijke kernen is zo groot (op de schaal van een kern als voetbal, bevindt de volgende voetbal zich op 15 km afstand!) dat de hardste materie in feite bestaat uit leegte. En toch kun je niet door een muur heen lopen: ondanks de leegte voelt die materie toch als hard en ondoordringbaar aan. Dat komt doordat de kernen door verschillende krachten op hun plaats worden gehouden. En dan gaan we verder de diepte in: de neutronen en isotopen doen hun intrede. En tot slot de onbegrijpelijke quarks.

Er bestaan geen mythen over het niet waarneembare, en eigenlijk is dat logisch. We hebben het hier over dat deel van onze wereld dat ten tijde van het ontstaan van de mythes

niet gekend was. Er bestaan dus geen mythische verklaringen voor het atoom of de stofmijt, die zijn immers niet zichtbaar, en toch bestaat die stofmijt uit meer dan 100 triljoen (100.000.000.000.000.000.000) atomen en de cellen waaruit ze bestaan zijn nog kleiner en de bacteriën die in die cellen leven zijn nóg weer kleiner! Wel mythes over de zon, uiteraard.

Dawkins zou Dawkins niet zijn als hij hier fijntjes nog even verhaalt hoe God op de vierde dag de zon schiep, nadat hij op de eerste dag al het licht had geschapen. De Heer kende zijn eigen schepping dus niet al te best.

Over het waarom van dag en nacht zijn uiteraard veel mythes ontstaan. Op de evenaar is de omloopsnelheid van de aarde om haar as zelfs 1.600 km per uur! En nog steeds schijnt niet iedereen te weten dat een jaar de tijdspanne is die de aarde nodig heeft

om haar baan rond de zon te doorlopen. Over het verschil tussen massa en gewicht. Een kanonskogel en een pingpongballetje wegen in een rond de aarde draaiend ruimteschip allebei nul maar de massa van de kogel blijft vele malen groter dan die van de pingpongbal. Een stuiter van de kogel in datzelfde ruimteschip zou buitengewoon pijnlijk zijn zoals die kogel op diezelfde plek ook niet eenvoudig van zijn plaats te brengen is.

Ook het bestaan van de seizoenen wordt helder verklaard. Zij zijn geen gevolg van de afstand van de aarde tot de zon maar van de scheef hangende as van de aarde en de hoek waaronder zonlicht het aardoppervlak bereikt.

Over het ontstaan van onze zon, sterren, supernova's en het ontstaan van ons heelal zelf. Op basis van de roodverschuiving heeft men kunnen vaststellen dat de melkwegstelsels steeds verder van elkaar verwijderd raken, met

een snelheid van honderden miljoenen kilometers per uur. Op basis van dit fenomeen kun je ook gaan terugrekenen naar het moment waarop de oerknal zich moet hebben voorgedaan. Aldus is berekend dat ons heelal (misschien zijn er nog veel meer, maar dat kunnen we niet meten of waarnemen) zo'n 13 tot 14 miljard jaar oud moet zijn.

Die roodverschuiving (het kleurenspectrum van alle elementen) is waar te nemen met een spectroscop, waarmee je per element als het ware de daarbij behorende regenboog kunt laten zien en waardoor je in staat bent tal van waarnemingen en metingen te doen. Van de mythe van de regenboog naar de oerknal...

In dit boek geen wetenschappelijke ontdekkingen of onthullingen van zaken die we nog niet wisten. Dawkins weet echter op een buitengewoon boeiende en aanstekelijke manier al die “grote” fenomenen van ons universum te verklaren, zoals Kris Verburgh dat al eerder deed in *Schitterend!* en *Fantastisch!*

Dit boek van Dawkins mag er zijn, geweldig geïllustreerd door Dave McKean. Het boek is vooral geschreven voor iedereen die graag wil weten hoe het nu werkelijk zit met al die dingen en voor iedereen die de verklaringen al wel ongeveer kende maar ze toch nog eens precies na wil lezen. Een perfect boek voor de komende zomer maar ook voor alle andere jaargetijden.

Richard Dawkins – De betoverende werkelijkheid, Uitg. Nieuw Amsterdam, 266 pagina's

Bas Haring – Plastic panda's

ENNO NUY

Haring stelt dat als je alle mensen een vierkante meter geeft, je dan 7 miljard vierkante meter nodig hebt om ze allemaal onder te brengen ofwel – stelt Haring – de oppervlakte van de provincies Utrecht en Gelderland samen. Nu kun je wel zeggen dat de plek die een mens inneemt bestaat uit een bed, een wasbak en een plee maar de feitelijke footprint van een mens is natuurlijk vele malen groter. Uitgedrukt in globale hectare, verbruikt de mens gemiddeld per persoon 2,7 ha, terwijl de aarde per persoon momenteel slechts 2,1 globale hectare ter beschikking heeft. Mij is niet duidelijk geworden waarom Haring niet deze laatste rekensom heeft gebruikt.

Van de enorme hoeveelheid soorten die wij kennen kunnen we er best een paar missen, aldus Haring. Het zou ons niet eens opvallen en de wereld zou er niet minder van worden. Mijns inziens is dit een onzinnige opmerking. Maar dat ligt grotendeels aan de opgeworpen vooronderstelling dat biodiversiteit goed of nuttig of noodzakelijk zou zijn. Dat is niet zo, biodiversiteit is een feit ongeacht de mate van verscheidenheid. Maar de natuur geeft daar geen enkel adjectief aan mee.

Dit alles neemt niet weg dat door roofbouw van één soort, de mens, de biodiversiteit in belangrijke mate onderuit wordt geschouffeld. Voor wie biodiversiteit waardeert op grond van welke overweging dan ook, is die roofbouw een onwenselijk fenomeen. En als je stelt dat een soort meer of minder eigenlijk weinig uitmaakt, dan maakt een lid van een soort meer of minder toch ook niet uit? Dan maakt het toch ook niet uit of we nu 6 miljard mensen hebben of maar 5 miljard? Sterker nog, er zou wat voor te zeggen zijn de soort mens in aantallen een beetje kort te houden, gezien de roofbouw die er door de mens op de natuur gepleegd wordt.

In een kort hoofdstukje over musea stelt Haring dat het eigenlijk onzin is om in musea allerlei potten en scherven te bewaren die nooit meer tentoongesteld worden. Het is wat

kort door de bocht allemaal. Waarom hier niet het voorbeeld van de archeologie erbij gehaald? In een bouwput treft men interessante en/of belangwekkende restanten uit ouder tijden aan en de bouw kan pas verder gaan zodra archeologen die site goed hebben onderzocht, in kaart gebracht en eventueel geconserveerd. De bevindingen kunnen

worden gedocumenteerd en tezamen met uitgegraven artefacten worden tentoongesteld en in ieder geval worden bewaard. De rest wordt voor eeuwig opgeborgen, zonder dat iemand er last van heeft.

Maar terug naar de biodiversiteit. Haring is op zoek naar nut en noodzaak van de biodiversiteit en die kan hij maar nergens vinden. Hij maakt geen bezwaar tegen biodiversiteit maar als het fenomeen niet kan worden gekoppeld aan nut en noodzaak, dan is het ook niet zo erg als die biodiversiteit afkalft of geminimaliseerd wordt. Haring deelt ons mee dat de belangrijkste drijfveer voor zijn boek bestond uit het idee dat er niet zoiets bestaat als ecosysteemselectie als een variant op de natuurlijke selectie uit de evolutieleer van Darwin. Nee, dank je de koekoek, daar hoef je geen onderzoek naar te doen. Het begrip ecosysteem is een taalkundige constructie om een verzameling fenomenen in de natuur aan te duiden. Hoe kun je nu veronderstellen dat daarop dezelfde wetten van evolutie van toepassing zouden kunnen zijn als die welke gelden voor soorten en leden van populaties? Kortom, de vraagstelling, de probleemstelling van Haring deugt niet.

Het aantal soorten heeft geen specifieke bedoeling of functie, al die verschillende soorten zijn er nu eenmaal, voortgekomen uit de oersoep en onder verschillende omstandigheden ontwikkeld tot specifieke soorten die het best aangepast bleken aan specifieke omstandigheden. Een van die soorten, de mens, pleegt dermate roofoverval op de aarde dat een groot deel van de bestaande biodiversiteit ten onder gaat. Er is niets mis mee om dat te betreuren maar dat betreuren beperkt zich wel tot de menselijke geest die een dimensie toevoegt aan het bestaan die in de natuur niet voorkomt. Die dimensie kun je ethiek noemen, geweten of moraal en de belangrijkste karakteristiek van die dimensie is dat ze een product van de menselijke geest is, geen fysiek natuurlijk verschijnsel. Ethiek, geweten of moraal, hoe je het ook noemt, is in feite een door de mens vervaardigde bril waardoor we naar onszelf en onze omgeving kijken. Die bril zegt meer over onszelf dan over het object dat we bekijken.

Ook de door Haring geïntroduceerde vergelijking tussen een ecosysteem en de economie gaat niet onverkort op. Als buurtwinkels verdwijnen is dat wellicht geen indicatie voor een verslechterende economie maar als dat

fenomeen leidt tot een afnemende sociale cohesie, voortgaande individualisering, toenemende vervreemding enzovoort, dan kunnen de gevolgen van die economische vooruitgang onder de streep wel degelijk tot een nadelig saldo leiden.

Wat voor Haring van belang is, is het ervaren van het leven en daaruit vloeit voor hem voort dat uiteindelijk alleen of vooral ‘goed in je vel zitten’ van échte waarde is. Dat zou gelden voor mens en dier maar niet voor planten, die zitten niet in hun vel, aldus Haring. Dit is natuurlijk een wel erg antropocentrische opvatting van onze wereld, ofschoon Haring jegens dieren wel mededogen wil opbrengen. Wat de flora betreft, vergist Haring zich echter deernij. Planten hebben een nauwelijks ontwikkeld brein en dat is logisch. De evolutie heeft planten tot statische in de grond gewortelde levensvormen gemaakt. Een plant hoeft geen besluiten te nemen over linksaf of rechtsaf en om dezelfde reden hebben planten ook geen ogen nodig. Het is niet leuk om je leven lang naar dezelfde omgeving te moeten staren en je kunt als vastzittende plant of boom niets doen met je visuele waarnemingen. Maar dat betekent niet dat planten en bomen niet waarnemen, integendeel. Uit recent onderzoek blijkt dat planten kunnen horen en we weten al veel langer dan planten met elkaar communiceren door het uitwisselen van chemische stoffen. Ook kunnen planten, als zij bedreigd worden door voor hen kwalijke insecten, signalen afgeven waardoor natuurlijke vijanden van die insecten de boom of plant komen redden. Maar ja, in de definitie van Haring kunnen planten en bomen niet lijden en dus zijn ze minder waardevol. En daarom is dierenbescherming logischer dan natuurbescherming. Haring schrikt even als hij zich realiseert dat individuen inwisselbaar zijn en soorten niet. Daarmee zou je soorten als waardevoller kunnen beschouwen dan individuen. Maar hij blijft erbij dat dat niet opgaat omdat “er zijn anderen nodig om iets waarde te geven. In dingen die van zichzelf waarde hebben geloof ik niet”. Maar je blijft je wel afvragen waar Haring nu eigenlijk naar toe wil. Inderdaad er zijn geen dingen die van zichzelf waarde hebben. Maar ‘waarde’ is net zo’n bril als ‘geweten’ of ‘moraal’. En als je het begrip ‘waarde’ het belangrijkste toetsingscriterium vindt, dan sneuvelt per definitie alles wat niet mens (of in mindere mate dier) is. Het lijkt wel

logisch, wij hebben nu eenmaal een brein dat ons ethiek, moraal en geweten heeft opgeleverd. Maar is er niet wat voor te zeggen om onszelf wat nadrukkelijker te relativiseren? Gaat het er inderdaad slechts om dat wij goed in ons vel zitten? Maar hoe goed zitten wij nog in ons vel wanneer we alle bossen gekapt hebben en veengebieden hebben drooggelegd waardoor er geen CO₂ meer wordt vastgelegd? Het evenwicht in ecosystemen is makkelijk en snel verstoord. Zou het niet beter zijn om in plaats van het hedonistische me-goed-voelen-belang iets verder te kijken en te beargumenteren waarom respect voor biodiversiteit op termijn belangrijker is voor mijn feel-good-scenario dan de instant bevrediging die we ons nu permitteren? Daarbij gaat het dan niet om taken die ons gegeven zijn, maar om taken die wij onszelf opleggen, uit welbegrepen eigenbelang.

Aan de overbevolking gaat Haring niets veranderen zegt hij. Hij neemt daarbij aan dat mensen niet bereid zullen zijn om te accepteren dat ze kinderloos door het leven gaan. Ook vindt Haring het volkomen logisch dat biodiversiteit sneuvelt als gevolg van een groeiende wereldbevolking. Misschien moeten we ook eens na gaan denken over bevolkingskrimp.

Overigens blijkt uit demografische studies dat in steeds meer regio's en landen het geboortecijfer onder de kritische grens van 2,1 kind per ouderpaar blijft. Op enig moment in de niet al te verre toekomst zal de wereldbevolking af kunnen gaan nemen in plaats van de nu nog waarneembare trend van bevolkingsgroei.

Van de panda kan Haring zich nog voorstellen "dat die er als soort toe doet, omdat het zo'n boeiend beest is. Maar voor de insecten gaat dat niet op. Wat is hun waarde dan? Leg me dat maar eens uit." Dit is echt ongelooflijk, dat een denker als Bas Haring hier zo'n enormiteit begaat. Ik wil hem van harte het prachtige boek *Muggenzifters en mierenneukers* van Ties Huigens, Peter de Jong e.a. van de WUR aanbevelen. Hij zal ervan staan te kijken hoe ongelooflijk belangrijk insecten ook voor hem zijn. Buitengewoon merkwaardig – *to say the least* – dat hij zich in dit onderwerp niet tenminste minimaal heeft verdiept.

In een uitgebreid relaas over grasveldjes beperkt Haring het ecosysteem en de biodiversiteit tot de begroeiing sec, daarbij even vergetend dat een ecosysteem niet alleen uit flora bestaat maar zeker ook uit fauna. Ook hierover valt veel wetenswaardigs te leren uit het boek *Muggenzifters en mierenneukers*. Helaas heeft Haring daarvan geen kennis genomen. Maar laten we voor het gemak van de discussie nu eens aannemen dat biodiversiteit eigenlijk niet zo belangrijk is. Hoe komen we dan tot een aanvaardbare mate van vermindering van die biodiversiteit? Laten we dat over aan de grillen van de menselijke

natuur of laten we er beleid op los? Als je op deze vragen door gaat denken zul je al snel moeten vaststellen dat rationeel biodiversiteitsbeheer zo eenvoudig nog niet is. Het is een systeem met teveel variabelen. Beleidsmatig biodiversiteitsbeheer is in mijn ogen net zo gevaarlijk als dat beheer overlaten aan het toeval van de grillen van de mens.

Dat een klein eilandje in de Stille Oceaan met een relatief geringe biodiversiteit kan voortbestaan in redelijke stabiliteit mag natuurlijk niet gebruikt worden om te

beargumenteren dat we dus wel met wat minder biodiversiteit uitkunnen. Als de hele aarde een ecosysteem als dat kleine eilandje zou hebben, betekent dat dus dat overal op aarde dezelfde condities gelden. En dat is evident niet het geval. Mij is niet duidelijk wat Haring hiermee aan denkt te kunnen tonen.

Haring erkent dat we niet weten of er sleutelsoorten zijn en zo ja, welke soorten dan zo cruciaal voor de stabiliteit van de aarde als ecosysteem zijn. Soms kan het verdwijnen van een soort grote gevolgen hebben, maar rampzalig is het bijna nooit en zeker niet per se. De vraag is dan wel hoe lang je je deze *laissez faire*-houding kunt permitteren. Die vraag wordt door Haring echter niet gesteld. Er komt natuurlijk een moment waarop de biodiversiteit echt te gering is geworden maar niemand weet wanneer dat het geval is.

Haring ziet het nut van ecoducten wel in maar je hoort hem niet over staatssecretaris Bleker die een dikke streep door de Ecologische Hoofd Structuur zette. De economische wetten (Haring vergelijkt een ecosysteem voortdurend

met de economie) lieten de EHS niet toe, te kostbaar, zo simpel was het. Is het daarmee ook een verstandige keuze geweest? Ik meen zeker te weten van niet. Ik moet aannemen dat Haring daar evenwel géén problemen mee heeft.

Dan maakt Haring een vergelijking tussen een oerbos en een secundair bos. Hij ziet niet in waarom we dat primaire regenwoud nu per se moeten bewaren. Als er secundair woud voor in de plaats komt, soit een beetje armer, is er toch niets aan de hand? Maar waarom zouden we al die moeite doen om oerwoud af te breken om secundair woud te laten groeien? Die vraag wordt door Haring gesteld noch beantwoord.

Een groot deel van de natuur is onkruid, aldus Haring. Weer zo'n vreemde opmerking. Onkruid is een term die we reserveren voor flora die de mens onwelgevallig is. Ongedierte is een term die we reserveren voor fauna die de mens onwelgevallig is. Dat is het centrale punt in deze hele antropocentrische discussie van Haring. Onkruid en ongedierte zijn in feite onzinnige begrippen, die alleen binnen de menselijke context iets betekenen. De natuur zelf kent niet het onderscheid tussen kruid en onkruid, tussen dier en ongedierte. De natuur discrimineert niet, de mens doet niet anders.

Blikjes achterlaten in de natuur is zo erg niet, die natuur lijdt daar niet onder, het zijn er maar een paar, aldus Haring. Tja, zo kun je alles wel beweren en ook hier geldt dat het een kwestie van maatvoering is. Iedere keer als een schipper wat rommel overboord kiepert, denkt hij net als Haring: ach het is maar een beetje, dat kan die oceaan wel hebben. Maar inmiddels hebben we een gigantische plastic soep gecreëerd die een reëel gevaar voor de natuur is gaan vormen. Valt allemaal wel mee, denkt Bas Haring dan. Als die vissen niet sterven door gif of plastic, sterven ze wel door giftige kwalen of agressieve orka's.

Ook beweert Haring dat we reservesoorten wel in een koelkast kunnen bewaren (de zadenbank op Spitsbergen), dat hoeft niet per se in het wild te gebeuren. Dit is echt een onzinnige bewering. Hij suggereert hiermee dat de flora het zonder fauna kan stellen of andersom. Haring merkt herhaaldelijk op dat hij geen bioloog is en dat is maar al te waar. Reden

temeer om wat terughoudend te zijn als je beweren wilt dat we ook wel met de helft minder biodiversiteit toe kunnen. Zo'n bewering is gratis en volkomen ononderbouwd. Een gevaarlijke bewering die maar al te graag gelezen wordt door een groeiend leger aan klimaatsceptici.

In zijn laatste hoofdstukken rekent hij ons voor dat Nederland zelfvoorzienend zou kunnen zijn. Tja, het zijn rekensommen van grote stappen, snel thuis. Anders gezegd, er klopt geen donder van. Waarom niet gewoon uitgaan van de footprintbenadering, die rekenmodellen zijn tenminste goed onderbouwd en doorerekend – natuurlijk zitten ook daar aannames in, maar laat maar zien waar die aannames ondeugdelijk zijn, dan kan het rekenmodel worden aangepast. Zelfs wanneer Haring gelijk heeft en Nederland zelfvoorzienend kan zijn, dan betekent dat nog steeds niet dat dat dus voor de hele wereld zou gelden. Mijn grootste bezwaar tegen de benadering van Bas Haring is dat hij een gestaag voortgroeiende wereldbevolking als uitgangspunt neemt. Waarom niet nagedacht over een serieuze aanpak van de overbevolkingsproblematiek? Dat thema mag toch niet ontbreken wanneer je bereid bent de helft van de nu nog bestaande biodiversiteit over boord te kieperen?

Haring vraagt zich af waar we ons druk om maken: ooit werd bijna de hele biodiversiteit vernietigd door een komeet. Nu doen we het zelf. Of je nu door de hond of de kat gebeten wordt... En aan het einde van onze reis wordt het hier toch te heet, dus als de menselijke soort er tegen die tijd – we hebben gelukkig nog even – niet in geslaagd is een veilig heenkomen te vinden ergens in dit heelal, dan is het sowieso einde oefening.

Nog één opmerking tot slot. De volledig generationaliseerde wereld die Bas Haring beschrijft, lijkt mij een prikkelarme omgeving voor de nieuwe mens te bieden. Afbraak van de biodiversiteit gaat ten koste van onze verbeeldingskracht. En die verbeeldingskracht zullen we nog hard nodig hebben. Het lijkt erop dat bij Bas Haring de mens in alles de maat der dingen is. Ik ben ervan overtuigd dat enige zelfrelativering ons ten goede zou komen.

Reacties

De Amusante Bijbel – LOUIS VAN KOERT

In het juninummer van de Vrijdenker (jrg. 43, no. 5, juni 2012) bespreekt Bert Gasenbeek o.m. de geïllustreerde Amusante Bijbel van de Franse veelschrijver en uitgever Leo Taxil. Hij meldt tevens dat deze bijbel nog vrijelijk verkrijgbaar is, maar dat was lang niet altijd het geval.

In mijn eigen exemplaar, afkomstig uit de nalatenschap van een vrijdenkende oom, trof ik een krantenknipsel aan uit 1936. Daarin wordt vermeld dat de politie te Delft bij een boekenstal op de Grote Markt daar drie exemplaren van dit boekwerk in beslag nam. Dit op grond van art. 147 WvS waarbij strafbaar is gesteld zich in het openbaar bij geschrift of afbeelding door smalende godslastering en op voor godsdienstige gevoelens krenkende wijze uit te laten. Tegen de betrokken handelaar werd fl. 100,- boete subsidiair 50 dagen hechtenis geëist en 2 maanden voorwaardelijk.

Hoe dat toen verder afgelopen is, vermeldt mijn krantenknipsel niet, maar kennelijk waren sommige christelijke landgenoten in 1936 net zo gevoelig op het gebied van het geloof als sommige nieuwe landgenoten nu. Dat lijkt overigens voor de wetgever ook te gelden. Volgens het Wetboek Online geldt deze rechtsregel nog steeds, al heeft de jurisprudentie er inmiddels waarschijnlijk de scherpe kantjes vanaf gehaald. Het is kennelijk zoals Gasenbeek schrijft nu geen probleem om een Amusante Bijbel te verwerven, maar of dit voor andere Heilige Boeken ook geldt, zou wel eens de vraag kunnen zijn. Misschien een reden voor Vrijdenkers om dit wetsartikel nog eens onder de aandacht te brengen?

Vogelvrij – JAN VELDERS

De stukken van Frans van Dongen over het secularisme door de eeuwen heen, inspireerden mij tot onderstaand gedicht. Ik ben sinds 1954 lid van het Humanistisch Verbond en sinds een jaar of 5 van De Vrije Gedachte. Dat laatste had ik veel eerder moeten doen. Ik vind De Vrijdenker een kostelijk blad en als het binnenkomt dan lees ik het helemaal. Ik zou graag naar de bijeenkomsten willen gaan, maar ik ben 87 en tamelijk immobiel.

Vogelvrij

Kijk als ik nou een vogel was
Dan kon ik lekker vliegen
Dan vloog ik heel de wereld rond
Van 't Noord- naar het Zuidelijk halfrond
En van de zomer weer terug
Razendsnel en vliegensvlug

Maar ik ben slechts een mensenkind
Dat zich hier op aard bevindt
Die vliegt niet in vrijheid rond
Maar met z'n benen op de grond
Zich moeizaam lopend voorwaarts spoedt
En altijd maar weer hollen moet

Maar toch ben ik niet ontevree
Want ik loop met de atheïsten mee
Ze zijn maar weinig in getal
Maar hun geluid klinkt overal
Ik steun met kracht hun loffelijk streven
Om in een seculiere maatschappij te leven
Bevrijd van god en van gebod
En vechtend voor een beter lot

Het atheïsme maakt me vrolijk en blij
Dan voel ik me als een vogel zo vrij

Dodenherdenking

een reactie op het artikel Het monopoliseren van leed, van Enno Nuy, mei 2012

HENK KOEHORST (1933, Amsterdam) heeft ruim dertig jaar in het verzekeringsvak gezeten en was van 1956 tot 1961 bestuurslid van de afdeling Amsterdam van De Vrije Gedachte.

Enno Nuy heeft volkomen gelijk: Joodse organisaties moeten het oorlogsleed niet monopoliseren. Toch maken vele niet-Joodse Nederlanders zoals ik er bezwaar tegen dat precies op Dodenherdenking Duitse soldaten worden herdacht – tenzij het soldaten zijn die zich hebben verzet tegen de nazi's, maar dat was in Vorden absoluut niet het geval. Ik kan me dus best in de uitspraak van de rechter vinden en hoop ook dat in hoger beroep de uitspraak blijft staan. Die burgemeester is niet goed bij zijn hoofd om Duitsers te herdenken die de oorzaak van onze ellende waren. En de vaak gehoorde smoes dat ze ook maar gestuurd werden, kan naar het land der fabelen verwezen worden. Toen ze in mei '40 Amsterdam binnenreden, waren ze door het dolle heen van blijdschap. Sommige Nederlanders ook!

De 4de mei is voor mij en mijn familie een dag om de slachtoffers te herdenken die gesneuveld zijn of vermoord door de Duitsers. Sommigen willen graag dat je nazi's zegt, maar mijn ervaringen uit de oorlog zijn dat de meeste Duitsers achter Hitler stonden, vaak tot de laatste dag van de oorlog, en velen ook nog daarna.

Ik was elf jaar, toen ik in 1944 in Amsterdam aan de Tugelaweg – een oude Jodenbuurt, maar in 1944 niet meer – als klein jongetje verplicht moest toekijken hoe drie mannen uit een vrachtauto werden gegooid, tegen het talud van het spoor werden gezet en werden gefusilleerd door – ja u raadt het al: *Wehrmachtsoldaten*. En dit soort mensen moeten we gaan herdenken. Ik heb nog wel meer voorbeelden van misdadige acties van onze oosterburen, maar ik heb geen zin om al mijn oude emoties de boventoon te laten voeren. Ik kan de heer Nuy wel vertellen dat zijn artikeltje mij goed in het verkeerde keelgat is geschoten.

Ik weet uit ervaring dat Nederlanders uit het oosten al van nature niet zo anti-Duits zijn als westerlingen, maar de verschrikkingen die ik

in de Hongerwinter heb meegemaakt zal ik nooit vergeten. We werden met opzet uitgehongerd en daar hadden de mensen in het noorden en oosten niet veel last van.

Bovendien was een groot deel van bijvoorbeeld Winterswijk wel erg pro-Duits.

De heer Nuy is veel jonger dan ik en heeft niets meegemaakt in de oorlog, maar ik mag van een vrijdenker toch verwachten dat hij wel iets van de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog heeft opgestoken. Dat Ewoud Sanders als historicus dat artikeltje in de NRC heeft kunnen schrijven is mij een groot raadsel. Hij heeft vast geen college gevolgd van de professoren Romein en Presser.

Het is wel goed dat de sfeer tussen Nederlanders en Duitsers weer verbeterd is en herdenkingen zijn wat mij betreft prima.

Alleen niet op 4 mei. Dan herdenk ik – en vele anderen – de oorlogsslachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog. Niet dus de jongens die gevallen zijn in Indonesië, want dat was een bezettingsleger en ook niet de andere soldaten die gesneuveld zijn in zogenaamde vredesacties in het kader van de VN of de NAVO.

Als het zo moet zijn dat alle Nederlanders samen bepalen hoe de Nationale Herdenking eruit moet zien en we iedereen herdenken die waar dan ook gesneuveld of vermoord is, dan hoeft het voor mij niet meer. En, waarom zijn kleine joodse organisaties plotseling obscuur? Waarom die hatelijke kwalificatie? Anderen zien ons vrijdenkersclubje ook als obscuur. Moeten zij weten, maar een goedgeaard vrijdenker blijve verre van dit soort opmerkingen.

Verzoening, ja, dat verlangen wij ook, maar niet op deze manier. Ga naar Duitsland op vakantie en praat met ze of lees eens een Duits boek, maar blijf van mijn 4 mei af, heer Nuy. Dan herdenk ik mijn in Duitsland omgekomen broer en mijn in de meidagen op de Grebbeberg gesneuvelde neef.

Geen ontheiliging vier mei

een reactie op de bijdragen van Thomas Spickmann en Enno Nuy, juni 2012

ANDRÉ DE BRUIN is historicus.

Joachim Gauck, de Duitse bondspresident, politieke nazaat van de sociaal-democratische fractievoorzitter Otto Wels, heeft een indrukwekkende bijdrage geleverd aan de bezinning op Vrijheid.

Wels nam op 23 maart 1933 stelling tegen de 'Machtigingswet' waarmee Adolf Hitler dictatoriale macht verwierf. Alleen de SPD – de communisten werden al vervolgd – stemde tegen. Wels besloot zijn korte rede, zich wendend tot Hitler onder meer met: 'Geen Machtigingswet geeft u de macht ideeën die onverwoestbaar zijn te vernietigen.' Gaucks rede, bijna 80 jaar later, ervaar ik als een nadere uitwerking daarvan.

In Vorden werd het het gemeentebestuur niet toegestaan de daar begraven Duitse militairen te betrekken bij de herdenking. Het betrof immers, werd gezegd, jonge dienstplichtige mannen. Ook slachtoffers. De burgemeester werd gecorrigeerd door de rechter. Auke de Leeuw (15 jaar), wiens gedicht door het landelijke comité was uitgekozen om voorgelezen te worden op de Dam werd dat toch niet toegestaan. Hij wilde daarmee zijn oudoom en naamgever gedenken als een goed mens die een verkeerde beslissing had genomen door toe te treden tot de SS. Ik voel met hem mee.

Mijn mening is dat de 4-meiherdenking primair gehandhaafd moet blijven ter nagedachtenis aan diegenen die voor hogere idealen het hoogste offer hebben gebracht. Aan slachtoffers van een misdadig regiem.

Het is zeker mogelijk psychologische analyses te geven van mannen die toetraden tot de SS. Waarom Auke's oudoom voor de SS koos en diens vier broers voor het verzet. Een Limburger, toegetreden tot de SS, vertelde in een interview met *De Limburger* ter verklaring dat hij nooit iets anders gehoord had dan dat socialisten en communisten niet deugden. Dat de Sovjet-Unie een duivels regiem was. Al met

al voor mij geen reden om zijn gesneuvelde kameraden te gedenken.

Onlangs verscheen bij uitgeverij Ambo de Nederlandse vertaling van een groot onderzoek uitgevoerd door Sönke Nietzel en Harald Welzer over *Duitse soldaten*. Wat blijkt?

Jongemannen, soms met tegenzin opgenomen bij diverse legeronderdelen, werden geleidelijk integraal onderdeel van een vecht- en moordmachine. Soms genietend in het oosten van collectieve fusillades; georganiseerd als een uitje. Piloten bombardeerden en mitrilleerden vluchtende burgers. SS'ers en Wehrmacht-soldaten voerden met enthousiasme executies van joden uit, geplaatst op de rand van een massagraf. Mannen, vrouwen, kinderen. In concentratiekampen vonden vergassing plaats; stierven mensen door uitputting en ziekten.

Ongetwijfeld zullen er onder deze moorde-naars mensen zijn geweest die van nature goed waren, thuis geliefd. Dienstplichtig waren. En toch ontmenselijkten. Als onderdeel van een moordmachine. Wie ook deze op 4 mei wil herdenken ontheiligt hun slachtoffers en nakomelingen. Dat een joodse organisatie het initiatief nam om e.e.a. gerechtelijk te toetsen mag niet expliciet worden uitgelegd als een poging het aangedane leed te monopoliseren. Laatst in Beieren zag ik dat de in WO I en II gesneuvelde militairen als Helden dienden te worden geëerd. Deze helden zijn niet de onze. Als familieleden van gesneuvelde Duitse militairen in Nederland de graven van hun dierbaren willen bezoeken is daar uiteraard geen bezwaar tegen. Provocaties moeten niet worden toegestaan. Laten we herdenkingen zo zuiver mogelijk houden. Gemeentebesturen moeten zich niet laten verleiden tot acties zoals in Vorden.

Wie te herdenken?

JAN VAN DER WERFF (1939, Hilversum) is gepensioneerd omroepmedewerker; per 1 januari 2012 hoofdredacteur van 'De Vrijdenker'

De dodenherdenking op 4 mei had oorspronkelijk alleen betrekking op Nederlandse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, maar vanaf 1961 worden op 4 mei ook de gevallen tijdens andere militaire conflicten en vredesoperaties herdacht. Hieronder vallen ook de Duitse gevallen in de Tweede Wereldoorlog. Wat dat betreft is Enno Nuy heel consequent: ook de Duitse militairen in Vorden behoren te worden herdacht.

Aanvankelijk was ik het hier – althans in theorie – mee eens, hoewel er wel wat knaagde in mijn achterhoofd. De reacties van Henk Koehorst en André de Bruin hebben mij aan het denken gezet en ik moet zeggen dat ik mij de emotionele bezwaren tegen het herdenken van Duitse soldaten op 4 mei heel goed kan voorstellen.

Op bovenstaande foto ziet u een aantal militairen. Het is een deel van een panorama-foto van een gemobiliseerde eenheid uit 1939. Er staan in totaal – als ik goed geteld heb – 168 man op de hele foto. Vooraan zittend, tweede van links, met de lichte glimlach, is mijn vader, toen 34 jaar oud. Ik was nog niet geboren maar wel al onderweg. Bij mijn geboorte was mijn vader, Henk van der Werff, dan ook niet aanwezig.

In de meidagen van 1940 vocht mijn vader eerst op de Grebbeberg en later in het Westland. Daar had zich een groep Duitse militairen in de kassen verschanst. De eenheid van mijn vader moest de Duitsers eruit halen. Het is gelukt, maar van de 100 soldaten die naar binnen gingen kwamen er maar 28 terug. Mijn vader was een van de gelukkigen. Wel

kreeg hij na afloop van het gevecht een hevige astma-aanval waarin hij nauwelijks nog kon ademen, en dacht dat hij alsnog dood zou gaan.

Mijn vader had, in ieder geval tijdens de oorlog, een pest-hekel aan de moffen. Toen hij na de demobilisatie werd opgeroepen voor de *Arbeits-einsatz*, weigerde hij te gaan. Hij ging naar onze huisarts met de vraag of hij niet afgekeurd kon worden. De arts dacht even na en zei toen: "Ik wil u wel helpen maar het doet erg zeer." Mijn vader ging akkoord. De dokter brak twee van mijn vaders tenen en zette

die in het gips. Mijn vader vond alles beter dan naar Duitsland te moeten.

Ik neem aan dat bij die actie in het Westland alle, of in ieder geval enkele, betrokken Duitse militairen zijn gesneuveld.

Maar wie moet ik nu herdenken? In elk geval die 72 Nederlandse soldaten die deze actie niet hebben overleefd. Maar ook die Duitse soldaten? Ik vind het moeilijk.

De Canon van de Godsdiensthysterie

JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen, 1951) beidt zijn tijd.

Waaks

Een heks krijgt hier ter stede weinig kans
We drijven ze volledig in het nauw
En weten ze genadeloos te straffen

Want nadert er maar één een christenvrouw
Dan gaat die luid en alarmerend blaffen
En dat is voor zo'n duivelin niet best

Die gaan we even afdoend recht verschaffen
Totdat er niets dan as en sintels rest
Geen toverkol ontspringt hier meer de dans

We hebben alle honden weggedaan
Want vrouwen blijken beter aan te slaan

Amou, Frankrijk, 1613.

In dit stadje in het zuid-westen breekt een vreemde ziekte uit, *mal de Layra* genoemd (wat aangeeft dat het vaker voorkwam) en die zich uit in luid geblaf en gehuil. Niet minder dan 120 vrouwen zijn getroffen en Pierre de Rousteguy, Sire de Lancre en fanatiek heksenjager, ontdekt al snel de oorzaak.

Het geblaf wordt uitgelokt door de aanwezigheid van heksen: hoe dichter die bij het slachtoffer komen, hoe luider het geblaf. Zodra een dame in geblaf ontsteekt worden zekerheidshalve alle omstanders gearresteerd en verbrand.

De Lancre – die er op pocht meer dan 600 heksen op de brandstapel te hebben gebracht – weet dusdoende snel een eind te maken aan deze gevaarlijke epidemie.

Broodje aap eindelijk ontzenuwd!

ENNO NUY (1950, Aerdt) is ondernemer; was van 2007-2011 hoofdredacteur van 'De Vrijdenker'

Het is nu eindelijk onderzocht: welke partijen letten het beste op de schatkist. Het verhaal gaat natuurlijk dat de linkse partijen alleen maar uitgeven en dat het de midden- en rechtse partijen zijn die op de centen passen. We herinneren ons nog de jonge Wiegel die (een prachtige pastiche overigens) uitriep: "Sinterklaas bestaat, daar zit hij!" en hij wees op Joop den Uyl. En nog vorige week was het Stef Blok (die eenzelfde arrogantie heeft als Ad Melkert, wat hem buitengewoon onsympathiek maakt) die wist te melden dat het altijd lastig is om aan socialisten uit te leggen dat je niet meer geld uit moet geven dan je ontvangt.

In de NRC (6 juni 2012) uitgebreid aandacht voor het onderzoek waaruit blijkt dat de VVD zelf gedurende 29 van de 38 jaar dat de partij in een regering zat, meer geld uitgaf dan er binnenkwam. Voor het CDA geldt dat 41 van de 52 regeringsjaren werden afgesloten met een overheidstekort. De PvdA regeerde 29 van de laatste 60 jaar en driekwart daarvan werd afgesloten met een begrotingstekort, overigens wel in jaren dat de economie steevast groeide. De begrotingstekorten van Den Uyl waren lager dan die in alle kabinetten na hem!

Blok vindt het niet leuk hiermee geconfronteerd te worden. Hij vindt het onredelijk om op deze manier terug te kijken, hij noemt het *the benefit of hindsight*, hoe verzint hij het? En de kabinetten van de

jaren vóór Paars vindt hij geschiedenisboekjes. Maar de werkelijkheid, Stef Blok, is deze: u heeft een geweldige draai om de oren gekregen en het zou u passen voortaan een toontje lager te zingen en die quatsch over linkse spilzucht definitief naar diezelfde geschiedenisboekjes te dirigeren. Deze woorden gelden overigens onverkort ook voor Haersma Buma.

Verslag bijeenkomst Stuurgroep De Vrije Gedachte, Regio Noord dd 14 juni 2012

Aanwezig: Marleen van der Gugten, Ben Warner, Daan van Eck, Bebb van Eck, Rayisa Warner, Piet Kuiper en Cecile Lapré.

DVG regio Noord zet haar activiteiten voort. De aandacht voor bijeenkomsten varieert, maar het openbaar maken trekt ook belangstellenden aan uit andere kringen. Vooral regelmaat in de bijeenkomsten bouwt op tot interesse.

Derhalve heeft DVG regio Noord besloten tot het volgende:

1. Per jaar zullen een viertal huiskamerbijeenkomsten worden georganiseerd, zowel ter voorbereiding op openbare lezing- en debatavonden, als ter wille van eigen interne discussies over actuele thema's.
2. Per jaar zullen ook vier openbare lezing- en debatbijeenkomsten worden georganiseerd in de locatie van het Humanistisch Verbond, W.A.Scholtenstraat 2, Groningen. Deze zullen plaats vinden in de maanden september, november, februari en april.
De donderdagavond voor de bijeenkomsten leek ons het geschiktst.

Cecile Lapré heeft aangegeven dat ze helaas het coördineren zal moeten opgeven.

Ben Warner, met hulp van Rayisa, wil het voortouw nemen in de organisatie en tevens functioneren als contactpersonen voor DVG nationaal.

Ben Warner, warnercommunicatie@yahoo.com, Hooiweg 13, 9761GM Eelde Dr. 0643064591.

Op het programma staan onder meer onderwerpen over:

1. Waarom zijn de monotheïstische godsdiensten altijd gebrand op een monopolie?
2. Welke kanten heeft de islam als godsdienst?
3. Tussen hulp en heldhaftigheid: de waarde van spontane persoonlijke verantwoordelijkheid in de moderne maatschappij.
4. De voorbeeldfunctie in het onderwijs, waar naar een meer samengaan van opvoeding in het gezin en de school moet worden gestreefd.
5. Het afscheid van het leven als proces.
6. De voedselvoorziening op een overvolle planeet. Hoe staat die er voor en wat kan er nog aan gedaan worden.
7. De rage van verstening van onze prive tuinen en de effecten op mens en milieu.
8. Het Lot of God.

De volgorde van de onderwerpen zal nog bepaald worden. Ook de definitieve data van onze huiskamerbijeenkomsten en openbare bijeenkomsten zal nog vastgesteld moeten worden. De eerstvolgende bijeenkomst zal na de zomerrust in september plaats vinden.

Ben Warner

Hans Louis Koekoek is met vakantie. In de volgende aflevering van De Vrijdenker treft u zijn column weer aan op de laatste bladzijde.

Dat peinst en piekert maar!

Van Jaap van den Born, u bekend van zijn *Canon van de Godsdiensthysterie* en de kalender op de achterkant van deze jaargang van De Vrijdenker, is een nieuw boek uit: *Dat peinst en piekert maar!* Het boek is te bestellen op www.mijnbestseller.nl maar is ook elders verkrijgbaar.

Het is een rijmcanon van de westerse wijsbegeerte in een hoop versjes met voetnoten.

Dat
peinst
en
piekert
maar!*

Jaap van den Born

Een productie van *Het vrije vers*
(www.hetvrijevers.nl)

*Met voetnoten!

De Pre-socratisten

Thales van Milete c. 620 - ?540 v. Chr.

De eerste

Hij dacht niet aan de grillen van een god
Wanneer hij naar de wereld rond zich keek
En zocht het onderliggende principe

Hij was de eerste die zo God ontweek
Door zich in fenomenen te verdiepen
En water zag hij als de Eerste Bron

De stadia die stoffen steeds doorliepen:
't Was stoom of ijs waarmee het Al begon
Hij zocht naar de Natuur, niet naar het Lot

Zijn naam was Thales, Thales van Milete
Die naam mag u van nu af nooit vergeten

Wordt beschouwd als de eerste Griekse filosoof die de verschijnselen die hij zag poogde te verklaren uit een onderliggend gemeenschappelijk principe.

Als zodanig zag hij water: dit kon in een damp veranderen, vaste stof worden en was noodzakelijk voor al het leven. De wereld dobberde op water.

De verschijnselen konden natuurlijk verklaard worden zonder wil van de goden. God is in alle dingen en daarmee vermengd.